

К 6516

К-6516

МОЛОДНЯК

12

1

ДВ

9

3

2

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ЦІНА 50 КОП.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00278593

2

З М І С Т

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ — Соловки	3
ГРИГОРІЙ ЕПІК — Петро Ромеш	4
ІВАН ВИРГАН — Ніч тривоги	47
М. ШПАК — Похід	50
Г. ДРОГАНІВ — Море кликало	52
Н. ХОМЕНКО — На практику	59
І. КОПЕРНАК — Прикордонна лірика	60
І. ТКАЧЕЧКО — Вони проти війни	62
І. СЕМИВОЛОС — Мій призов	65
М. КУЩЕНКО — Ю. Смолич і його критика	67
СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ — Поезія про вугіль	71

СЕРЕД КВИЖОК ТА ЖУРНАЛІВ

О. КОВАЛЬЧУК — О. Грица „На коліях“	80
М. К. — М. Шеремет. „Крута траскторія“	81
П. КОЛЕСНИК — С. Гордєєв. „Стихи“	82
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ХРОНІКА	86

РОЗЦІНКА НА ЖУРНАЛИ ТА ГАЗЕТИ НА 1933 РІК Видавництва ЛІМ ДВОУ

№	НАЗВА ВИДАННЯ	Період. на рік	Якою мовою	Розцінка					
				На 3 м.		На 6 м.		На 12 м.	
1	Життя й Революція	12	Укр	3	75	7	50	15	—
2	За маркс.-ленінську Критику	12	„	3	75	7	50	15	—
3	Кіно	24	„	1	80	3	60	7	20
4	Колгоспна Україна	12	„	3	75	7	50	15	—
5	Літературно-мистецька хроніка	12	„	3	75	7	50	15	—
						6	—	12	—
						7	50	15	—
						3	60	7	20
						4	50	9	—
						12	—	24	—
						9	—	18	—

ра „Союзпечати“
заводські газетні

КЦІЯ В-ВА ЛІМ

Пролетарі всіх країн, єднуйтеся!

Молодняк

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ - МІСЯЧНИК

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

12

(72)

ГРУДЕНЬ

ДВОУ-ЛІМ

1932

55

68

Бібліографічний покажчик видавничої
справа в Літосові Українського
друку. „Картковому репозитору“ та
іншим видавничим Українського Книж-
кової Палати

Техкер — *Василевський*

Здано до складання 20-ХІІ-33 р.

Підписано до друку 4-ІІ-33 р.

3 пап. арк. В і пап. арк. 107.200 зн.

Формат пап. 62 x 94.

Вага 1 м. ст. 38 кг.

ГРИГОРІЙ ЕПІК

П Е Т Р О Р О М Е Н*

XXIV

СТЕПАН Вовк уже два дні блукав по місту. Лагодячись вирушити до Харкова, де він не був з часу великого страйку паротягобудівельників, якщо не вважати на те, що царський провокатор приїздив сюди на три дні в часи білого панування. Степан Вовк довго вагався. Рятуючи життя од своїх товаришів по заводу, серед яких зростало підозріння про його зрадницьку роль, Степан Вовк кинув завод і втік на далеке прикордоння. Охранка забезпечила його документом на чуже ім'я, допомогла непомітно виїхати. Степан Вовк отаборився в глухому селі, почав ковалювати, жив там на становищі зайшлого з далекої Вологодської губернії. Але, забезпечивши провокатора чужим документом, охранка не змогла витерти з Вовкового серця родинних почуттів, не забезпечила його байдужістю до того міста, де Вовк народився, виріс і працював. Його постійно тягло додому. День-у-день він думав про далекий Харків, перекидався мислями до того заводського селища, що його у жарт робітники називали Порт-Артур, уявляв, що робиться в його родині, як живе дружина, старший син Максим. Написати про себе Степан Вовк боявся. Він знав, з якою ненавистю ставилися свідомі робітники до тих, хто, прикидаючись другом і революціонером, видавав їх у зуби царської охранки, розумів, що досить дізнатися їм, де він перебував, і вони його знайдуть,—хай це буде у найглухішому кутку. І Степан Вовк мовчав. Чотири роки він висидів на селі, не заявивши про своє існування жодним словом. Всесильна охранка, якій він чесно служив п'ять років, не могла гарантувати йому недоторканости й спокою. Доля його повнотою залежала від робітників, які, переживши чорні дні реакції, знову розгойдали хвилі робітничого гніву, твердіше заявили про свої права на життя.

Степан Вовк, хоч і жив у далекому закутку прикордоння, проте пильно стежив за розвитком робітничого руху. Він бо боявся робітничої перемоги не менш, ніж його господар,—чорна охранка.

* Закінчення. Див. №№ 5-6, 7-8, 9, 10-11.

Кожне найкуцше повідомлення про страйк змушувало його глибше заховувати надії на повернення. Тікаючи від робітників, Степан Вовк не мав певности, що вони знають, яку він ролю відігравав у заводському революційному гуртку, але їхня перемога,—нехай на годину, на день—могла викрити не тільки справжнє лице члена більшовицького гуртка паротягобудівельників Степана Вовка, а й знайти нитки, що приведуть їхню ненависть до нього, викрити справжню суть—„зайшлого коваля“ Степана Печенегіна. Саме тому Степан Вовк не повернувся до Харкова, коли робітники розбили глиняного дракона—царську імперію. Він чекав, перевіряв свої сили, плекав надії, що за десяток років перемруть ті, хто знав його, загинуть на закурених шляхах громадянської війни. І яке не було важке це чекання, Степан Вовк пересидів на селі ще два роки революції. Почувши, що столицю радянської України захопили білі, Вовк довго розмірковував і, покладаючись, що білі знищать все, роздавлять робітників, заженуть у тюрми найсвідоміше, найреволюційніше, вирішив повернути до Харкова. Він також знав, що більшість тих, хто знав, його, піде з Харкова разом із загонами Червоної армії, а саме на це і очікував Степан Вовк. Окрилений такими надіями, провокатор вирішив доїхати до Харкова, одвідати родину. Сказати старій дружині, що він живий, поговорити з нею, підтримати надіями на цілком можливе спільне життя, побачитися з улюбленим сином і, коли випаде,—забрати їх на далеке село. Два найдовших тижні їхав Степан Вовк, плекаючи думку. Він не обурювався, коли спекулянти виганяли його з вагона,—Вовк злизав на дах. Не мав гніву, коли його зганяли з даху,—Вовк чіплявся на рятувальне гальмо, а чи й просто за буфер. Почуття можуть перетерпіти все, скорити волю. А коли Степан Вовк відчував силу їхнього нагніту протягом найдовших семи років,—він ладний був навіть іти пішки, лізти на карачках, повзти на череві, аби добутися додому. Сім років самоти не витягли з нього любови до Максима, не остудили його найтепліших думок до дружини.

Доїхавши до Харкова Степан Вовк не помітив злиденної нужди цього багатого в минулому міста, не бачив чорних руїн. Він поспішався додому. Нічого, що жоден вагон трамваю не гув на засипаних брудом і соняшниковими лущайками рейках,—Степан Вовк пішов пішки.

Крадучись на далеке передмістя, він мусив перейти центральний майдан. А що на довгій Катеринославській Степан Вовк зіткнувся віч-на-віч із Тимошем Роменом—робітником паротягобудівельного, неспокій його збільшився. Щоправда, Тиміш Ромен його не впізнав, бо Степан Вовк замість голого підборіддя мав тоді величезну бороду, але одрошена борода напевне не сховала б його, коли б Ромен не ніс на собі гори якогось клопоту. Та, вийшовши на поле майдану,—Степан Вовк відхнув вільніше. Майдан важко порожнів сивими валами порошу й бруду, мовчав під вартою трьох денікінських армійців, які пильно стерегли шерegu трупів, що рівно витягши ноги, звисали з кожного стовпа.

Степан Вовк не міг не помітити, що на тих стовпах висіли скарані робітники, а проходячи близько біля останнього, він упізнав старшого Роменового сина Андрія. Вовк спочатку не повірив, але напруживши зір і легко прочитавши на грудях повішеного записку, яка сповіщала, що повішено „більшовицького звіря“ Андрія Ромена, він одкинув сумніви. Надія повного заспокоєння залила утіхою Вовкове серце.

— Значить, я можу жити спокійно,—подумав Вовк. Щоправда, за цією думкою зразу ж вискочила нова, повернула його до випадкової зустрічі із Тимошем Роменом, але віра на безщадну білу розправу узяла гору, одкинула думку про зустріч.

— А може завтра і його почеплять.—Сподівання Вовкові перетворилися в активність його волі—допомогти білим виловити до єдиного чоловіка, хто його знав, на рішення, що його твердо поніс Вовк на задусене білими передмістя. Кожна хвилина сповнювала його радістю наближення, підбадьорювала, гнала швидше додому.

Степан Вовк дійшов вузьенького завулочка. Очі його впали на знайомі вікна низенької хатини, зайнялися гарячим бажанням так довго очікуваної зустрічі. Вовк був певний, що вдома ніщо не змінилося. Він уявив з якою радістю зустріне його дружина, відчував теплу руку сина, яка обійме його стомлену роками у самовигнанні шию. Ще хвилина і Степан Вовк увійшов до хати. Рух найкоротший—і він обхопив у жадібні обійми стару супутницю-дружину. Хвилина піднесення і Степан Вовк відчув легенький холодок зустрічі. Але, може йому тільки так здалося? Посивіла голова дружини сторожко озирнулася, наче боялася, що її міг хто побачити в хаті, тривожно виглянула у вікно, повернула до чоловіка.

— Де Максим?—Дружина чекала на це запитання, та воно не прозвучало для неї щирою батьківською турботливістю. Вона знала скільки лиха витерпів Максим з того, що мав нещасливо народитися од провокатора, мати бачила синові болі, не раз намагалася зняти його чорний розпач, переконати, запевнити, що вона нічого не знала про батькове зрадицтво.

— Максим виїзав, Степане.

— Із червоними?

Дружина пильніше глянула на нього, хотіла зрозуміти відтінки тривоги в його голосі, захвати їхню із сином таємницю.

— Не знаю з ким, Степане. Його шукали, а зі мною бачиш, що зробили?—Дружина відтягла сорочку, оголила запечене у суковатиді рамено, потім підняла трохи спідницю.—А це бачиш?—Ноги синіли їй плетивом тугих смуг чорної нагайки, смуги червонілі незагоєними ранами.

— Поклали на підлогу і били, поки й кидатися перестала. Прийшла, спасибі їй, Марія Роменова, ледве одвайлала, а то так і дуба дала б.

Степан Вовк не розпитував довго, як били дружину білоармійці. Він дослухав її, спитав щось про сина і зразу ж перейшов до того, що його хвилювало найсильніше. Довідавшись, що більшість його

знайомих робітників лишилася у Харкові і що вони не забули його чорної роботи, Степан Вовк того ж вечора пішов з дому. Крутився в місті ще два дні, але, потрапивши на нову зустріч із Роменом,— повернув до вокзалу, щоб проковалювати на селі ще дванадцять років і знову приїхати сюди.

Полон надій, як отрута алкоголю, веде людину до омріяних берегів. В них немає твердої контролю свідомості, немає розуміння реальності, але вони опановують навіть найсильніші характери, підкорюють волю, примушують тіло рухатися, розум чекати на їх здійснення.

Просидівши на самозасланні нових дванадцять років, сумлінний трудівник охоронного відділу жандармерії вирішив покласти на долю і приїхати, щоб хоч наприкінці життя зігріти свою самоту жаданим побаченням із сином, глянути, може, востаннє на дружину— вірну супутницю його молодих років. Він покинув сина тоді, коли на Максимовому підніссі починав п'ястися легенький білий пушок. вирощував його у мріях дев'ятнадцять років, але скільки Вовк не силював своєї уяви,—вималювати синів образ вона зрікалась категорично.

Степан Вовк не думав ні про що, окрім побачення, ніщо не турбувала його, окрім думки,—знайти сина з дружиною так, щоб його появи ніхто не помітив. Але під'їжджаючи до Харкова, Степан Вовк почував якусь непевність. Нові корпуси заводів, що він їх постерігав крізь товсте скло вагониного вікна, швидше хвилювали його, ніж дивували. Чепурність вагонів не тишила його ока, а скажений погін, яким поїзд перерізував тіло країни із заходу мало не до перського кордону, полонив його тіло жахом, защепив у тривожне очікування.

Дійшовши десятка кілометрів перед Харковом,—поїзд уповільнив ходу. Степан Вовк виглянув у вікно,—миттю обернувся до полиці, захапався з речами і, відчувши, що поїзд зупинився,—поспішно вийшов за двері тамбура. Але, глянувши вперед. Степан Вовк розгублено протер очі. Жодного будинку, що нагадав би йому щось знайоме, він не побачив тут. Очі його непевно простяглися вперед—зміряли безкінечні корпуси нових велетенських будинків, скочили на чітку архітектуру граційного вокзалу, безсило смикнулися вбік. З-за рогу станції, за нерівними гонами полів ясніло місто колосальних споруд. Пильніше придивившись, Степан Вовк помітив, що вище над ними здіймалося кілька нових димарів і зразу ж зрозумів, що то були нові цехи якогось заводу-велетня.

Пасажири метушилися на блискучому асфальті перону, поринали у широкий отвір вокзалу, виходили, бігли до вагонів. Заклопотані, ділові, з веселими усмішками, зосереджено стримані і викликаюче нестримні, говірливі і такі, що їх уста, здавалося, скам'яніли навіки.

Степан Вовк дивився на завод тільки якусь мить. Його розгубленість та дезорієнтованість у такій знайомій йому географії Харкова могла впасти в око кожному. Пам'ятаючи це, Степан Вовк боявся считати когось, щоб розбити свої сумніви, шукав шляхів

орієнтуватися самому. Він не припускав, щоб за дванадцять років Харків так різко змінив своє обличчя, але це переконання не врятувало його.

— Значить, я не туди поїхав,—вирвалася думка.—Але ж поїзд ішов на Харків? Пасажири, що їхали на нижніх полицях розповідали, що вони їдуть до Харкова. Кондуктор одібрав у нього квиток перевірів, сказав, що цей поїзд їде до столиці України.

Степан Вовк розгублено підвів очі до білого фронтону вокзалу. Прочитав назву, але вона не зняла його хвилювань. Такої назви ніколи не мав Харківський вокзал — Степан Вовк розгубився зовсім.

— Не туди,—підтвердив він свою думку, неспокійно озираючи метушливі перепльоти з людських тіл. Всі поспішали до вагонів.

Поїзд загримів могутнім гудком і сталеві кістки вагонних зв'язків легко тріснули. Степан Вовк кинувся до вагона, ухопився за холодний ціпок, що вів до тамбура, став на приступку.

— Що буде,—вирішив він, пильно вивчаючи оточення, що в ньому залягала залізнична колія. Перед його очима парадували нові корпуси якогось нового міста, виставляли свіжофарбовані п'ятиповерхові поля, перетиналися рівними широкими вулицями, збільшували Вовків одчай.

Але за кілька хвилин поїзд поминув останній квадрат цегли, вирвався у степ. Степан Вовк поглянув назад, дивився пильно хотів пересвідчитися чи не з'явиться над полями корпусів знайомий шпиль якогось харківського собора. Та сподівання його були цілком марні. У нових містах не можуть знайти притулку чорні споруди не менш темного середньовіччя.

Степан Вовк знеможено ліг на гладеньку стіну тамбура. Двері одкривали перед ним шматки засніжених полів, переліски, маленькі будиночки, серед них білі лисини майданчиків. Поїзд, чути було, мчав останнім погоном. Вовк тривожно думав, куди його везли, тратив надії на швидке побачення з рідними. І якою ж радістю зясніли йому очі, коли високий прямокутник дверей упіймав на свій об'єктив знайомий Вовкові силует собора. Серце Вовкові заскакало, наче його хто почепив на чутливу гумову нитку, ноги прудко вирівнялися самі, ніби вони не одслужили своєму господареві добрих п'ятдесят років, руки міцно стиснули захисний рогозяний кошик. Степан Вовк тепер не зводив очей, пильнував знайомих силуетів.

— Але скільки нових будинків,—думав він—скільки споруд над знайомою спиною старого, рідного Харкова.—Але часу на подив не вистачало. Степан Вовк мусив обмірковувати, як краще пройти на „Порт-Артур“, як дістатися туди, не ризикуючи небажаною зустріччю.

Поїзд заторговтів на косинах ліній стишив ходу і плавко підійшов під кам'яну голову вокзалу.

Степан Вовк вискочив, може, перший на рівний асфальт перону і щосили побіг до черева, яке ковтало безкінечний рухливий хвіст пасажирів перших вагонів. Пройшовши під високе склепіння

вокзалу, Степан Вовк вихопився з потоку людських тіл, вийшов на головний вхід і знову розгубився. Перед вокзалом не було знайомого пустиря, не побачив за ним Вовк і тих невеличких будиночків, що повз них він проходив ще дев'ятнадцятого року. Продовгуватий овал передвокзального майдану облягали колосальні споруди, зліва високо здіймався широкими шкляними поясами будинок поштамту, просто—закривав півнеба шостиповерховий будинок, з боків налягали інші. Овал майдану підперезували блискучі рейки трамваю, на якому замість уявлюваних розторганих вагончиків, Степан Вовк бачив безкінечні ешелони які швидше нагадували скорочений склад приміських поїздів, ніж трамвайні вагони. Ешелони текли безкінечним струмом, пристоявали проти головного входу на вокзал, м'яко вверталися, одходили за ріг великого будинку.

Степан Вовк не поїхав одразу. Розміркувавши, що з'являтися на робочий виселок удень було зовсім небезпечною справою, Вовк повернув до вокзалу.

Короткий день минув у тривожному очікуванні вечора, у напруженій боротьбі поводити себе так, щоб ніхто не звернув уваги. Поникавши по закутках Степан Вовк зайшов до третьої класи і безпечно поринув у череві людських постатей, щасливий думкою що тут його ніхто не помітить. Та Вовкові не лежалося. Зваживши, що відстань дев'ятнадцяти років давно зрівняда його постать у пам'яті навіть найближчих товаришів, Степан Вовк виліз із плетива людських тіл і, пильно сзираючись, вирішив піти на базар,—місце не тільки добре знане, але і найулюбленіше. Та вийшовши на зрадливу для нього вулицю Свердлова, Степан Вовк мусив жорстоко заплатити за свою необережність. Там він побачив стареньку Роменову дружину. Вона виходила з дверей якогось церобкоопу; завважив він і те, що Ромениха звернула на нього більшу ніж звичайну увагу. Дійшли роки та незмінна патріярхальна борода не захистила його від пильних очей Марусі. Рівний ніс і широке обличчя зрадили його. Степан Вовк поворотко зайшов за ріг, але жаданого спокою він не знайшов і там. Довелося вертати знову у захисне кубло третьої класи, загубитися між тисячами поз і фізіономій, чекати на рятункову руку ночі.

Діждавшись, коли місто потонуло у марево присмерку, Степан Вовк вийшов. Думки його забилися на маленькому будиночку „Порт-Артуру“, вкинули за шкло трамвайного вагону, швидко донесли за далеку робочу Петінку. Ідучи, Степан Вовк побоювався сходити біля самого „Порт-Артуру“. Проти нього якраз стояв паротягобудівельний завод. Згадавши про захист високого паркану, що одгороджував завод від вулиці та поклавшись на захисницюніч, Вовк, доїхавши свого місця, — зійшов. Вуха йому враз виповнилися потужним гудом, а думка забилася розрадою. Білязаводська темрява, про яку надійно думав Вовк, — давно зникла. Заводські квартали стояли, як удень. Електричного світла було стільки, що скочивши з приступки вагона, Степан Вовк полохко оступився назад. Але тікати тепер було вже пізно. Вовк обернувся, спиною

до яскравих вогнів заводу і швидко пішов у перший провулок. Він боявся підвести голову, пристояти, озирнутися. Але старі почуття дуже часто заявляють права на своє панування. Степан Вовк одійшов у затінок, і таки обернувся до заводу. На місці, де колись здіймався нерівний верх паркану, — горіли у світлі електрики судільні корпуси чотириповерхових споруд. На високому фронтоні головного корпусу, прорізуючи темряву ночі, сміливо дивилося електричне гасло „П'ятилітка за три роки“.

Степан Вовк довше затримав на ньому свою увагу і, похилившись, пішов куди його вів знайомий провулок. Думки спліталися, випереджали одна одну, збивалися під низьким черепом, захваним у ріденські лишки чорного волосся, пнулися до тієї хатини, що до неї Вовк міряв від заводу шлях не один рік. Він наліг на ноги, слухняні і без його зусиль, завважив, що поминув провулок, де йому треба було повернути праворуч, пройшов ще трохи, розгублено зупинився. На містині, що тримала десятки хаток „Порт-Артуру“ високо вгору здіймалися безкінечні квартали нових будинків. Степан Вовк одмовився повірити у такий нещасливий кінець своєї подорожі. Він заходив з різних боків, силувався уявити місце, де стояла та хатина, у якій він прожив третину свого життя, та всі його намагання пішли на марне. Як не заходив він, як не пильнував, скільки не напружував пам'ять, — містини не було. Її покрили квартали корпусів, що, розбивши чадні халупи старого світу, погордо одсвічували великими прорізами горизонтальних вікон.

Ошелешений з такої несподіванки, Степан Вовк мусив повернутися знову до третьої класи. Пролежав тут ніч, а ранком, ховаючись у просідь борода, закутавши в ганчір'я голову, — пішов шукати довідкового бюро. Надія на побачення з дружиною та сином не розбилася у прикрій несподіванці — зникненні „Порт-Артуру“. Степан Вовк довго ходив, шукаючи ниток, що показали б йому, де заховувався клубочок його мрій і, кінець-кінцем, таки знайшов.

Максимова адреса міцно упнула у сухі звиві мізку, бажання зустрічі кинуло Степана Вовка до трамваю, коли тільки надійшло надвечір'я. Страх знітився перед силою побачити рідних, покинув Степана Вовка, розв'язав путо, що висіло на його ногах. Кількагодинне блукання у кварталах нового міста, що, вирости вмість, не встигло осушити до себе доріг, не стомило його. Степан Вовк, кінець-кінцем, знайшов потрібний будинок. Зайшовши на подвір'я, він обережно відчинив широкі двері парадного, — відчув теплі подихи сходів, що вели нагору і, прочитавши чіткі літери, що складали коротке синове прізвище, вказуючи поверх і номер помешкання, Степан Вовк пішов до третього поверху.

Підійшовши до дверей, він нерішуче зупинився. Думав, як поставиться до нього син, що скаже дружина. Вони загальмували перший рух руки — постукати. Та такий стан тривав не довго. Степан Вовк одкинув ярмо сумніву, тихо постукав,

За дверима стояло мовчання. Степан Вовк шарпонував рукою і упіймавши під палець гладенький гудзичок електричного дзвінка, придавив, викликавши легенький рип дверей і за ним важкі ступи кроків.

Двері розчинилися. Перед ним стояв Максим Вовк. Син і батько схрестили клинки поглядів, зкам'яніли. Батько зробив крок, щоб упіймати Максима за руку, але той оступився назад, пропустив його в коридор.

Степан Вовк скинув шапку, кинувся до Максима. Він таки ухопив його руку, уп'явся губами, цілував, жадібно лизав її, слинив.

Максим Вовк розгубився. Давно очікуване стало важкою реальністю, тихий стукіт і дзвінок привели батька до нього в кімнату. Мислі забилися найвищою напругою, нерви дійшли білого нагріву.

Батько випустив руку, пройшов до першої кімнати, нерішуче озирнувся, пильно шукав очима.

— Матері немає дома? — вимовив він хрипко.

— Немає, — сказав Максим, відчувши, що його зраджує голос.

— Пішла десь, синочку? А який же ти великий і гарний!

Максим повернув голову від батька, переставив стілець, щоб виправдати свій рух, тихо сказав:

— Її вбили денікінці.

Батько важко пересунув ногу, оступився, поволі спустився на диван.

В мовчанні тривали хвилини напруження. Думки Максимові запрацювали скаженими темпами, кинули його до днів далекого дитинства, блискавично перепороли історію, важко стали на останній з Романом розмові. Він глянув на велику батькову бороду, упізнав на ньому найдосконаліший двійник свого носа, глибокий запад колись бистрих очей, що були найточнішою копією його очей.

Максим зрушив з місця, підійшов ближче до батька. Із сухих губів ледве вирвалися шерсткі слова:

— Що ж, тату?

— Хотів подивитися на тебе. Чую, що скоро помру. Не сиділося. Подивитися, сину.

— Добре, тату.

— Дев'ятнадцять літ думав про тебе.

— Правда, тату.

— Боявся обізватися, зсохлося серце. Поїду, думаю.

— Добре, тату.

Максим Вовк зробив рішучий крок, підійшов до батька зовсім близько, нахилився, припав губами до його лоба.

Степан Вовк здригнув раменами, важко захлипав, підвівся.

— Хіба ж я хотів, сину. Розуму не мав. Не знав, куди воно йде. — Слова падали важко, як шматки чавуну.

Максим одірвався від його голови, важко схилився на стіл.

— Правда, тату. Але не плачте. Все минеться. — Він узяв його за спину, підвів і знову посадив на канапу.

Батькові очі випромінювали першу посмішку. Максим упіймав її, рішуче здавив зубами, одкинув жмут радості.

— Що ж тату, за такої нагоди — вип'ємо.

Максим миттю накинув пальто і, не чекаючи на батькову згоду, майже вискочив з хати.

Степан Вовк замислено похилив голову.

Він, заглибившись у глей літ, не почув коли за кілька хвилин до кімнати повернувся син.

Максим нервово вибив корок. Горілка хлюпнула на підлогу, плямисто покропила білу церату-скатертину. Максим, хвилюючись, дістав із буфета дві склянки, розкрив приготований для нього обід, підсунув батькові.

— Вип'ємо, тату.

Батько узяв склянку, цокнувся із сином і, трохи одпивши, поставив на стіл. Максим випив свою за одним духом і зразу ж налив другу.

— П'єш багато, Максиме.

— П'ю, тату, — сказав Максим, пильно прислухаючись.

— Діток маєш?

— Одного, тату. Хлопчика.

— Великий, Максиме?

— Піонер, тату.

Розмова увірвалася. Максим вихилив нову склянку, дістав цигарку і, нервуючись, швидко сунув її в зуби. За цим він ривко скочив з місця, пильно припав до вікна. З надвір'я увірвався легкий клекіт мотору.

— Що там, Максимчику? До кого ти так прислухаєшся?

— Машина, тату. До нас приїхала.

Максим хилитнувся од вікна, майже підбіг до батька, обхопив його рукою, ще раз поцілував у холодний лоб і зразу ж до дверей.

— Сюди, — почув Степан Вовк синів голос. — Він тут, — сказав неголосно Максим.

Степан Вовк полохко став на ноги. Рушив до дверей. Але не встиг він зробити і кількох кроків, як назустріч йому вийшло двоє одягнених по-військовому. Максим уніс за ними біле полотнище обличчя, став збоку і, показавши на батька, тихо, ледве чутно сказав:

— Це провокатор Степанов.

Батько різко оступився назад, підвів руку, щоб захищатися. Але двоє товаришів легко узяли його за обидві руки і, не поспішаючись, вивели з кімнати.

Максим Вовк залився третьою склянкою отрутної рідини, підійшов до вікна.

Мотор заклекотів удруге, загув і ще швидше стих. Максим Вовк важко пересунув ноги і впав на канапу.

.....

Цех ряснів плякатами заклику, лаяконічними умовами зобов'язань, договорами міжбригадного змагання. Кожний куток його, кожний прогін, кожна бригада несла чітке гасло — подолання прориву, виконання п'ятилітки за три роки. Ковальський цех підіймався східцями досягнень, потужністю кроків сталеві ходи пресів і молотів, ненажерливим гудом печей, синіми бризками електрозварення. Цехова багатотиражка щодня ясніла усмішкою нових перемог. Подавала приклади відданої праці бригад і окремих робітників, виславляла на щит ганьби тих, хто тягарем прориву повисав на раменах робітничого колективу.

Петро Ромен забув про відпочинок. Зміни злилися в єдиний процес, що забирав його час від рання до пізньої ночі. Він забував коли приходив на завод, не знав коли повернеться. Час згорав у праці на його ділянці, у виробничих нарадах бригадирів, засіданнях партійного комітету, у виконанні найкоротших директив комсомольського комітету, у міжцехових нарадах, що забезпечували безперервність руху вперед. Але втомна праця не осушила вогкого блиску захоплення, яке виповнювало йому очі, не виснажувала молоді енергії, що збільшувалася посилені новими досягненнями. Ясність мети, яку опанував цілий цеховий колектив, рішучий злам батькового ставлення до роботи ударних бригад, його виклик на зустрічний бригаді Максима Вовка і перевиконання ним змінно-зустрічного, — наливало Роменові м'язи чавунною пружкістю, організували його волю, кидали його до кожної цехової ланки, де з'являлася небезпека зниження темпів, збільшення браку, перестойів і прогулів. Ромен устигав побувати всюди, допомагав, виявляв причини, які затримували рух, розкривав, їх підхоплював гострий зір багатотиражки, випонював силою клясової ненависти робкорів, кметиловою думкою сотень виробничників, чіткими ударами газетних „шапок“ від Майї Сніжок. Але часу Роменові не вистачало. Золоті згустки робітничої енергії треба було перетворювати у нестримний потік найефективнішого виконання плянів, ентузіазм кожної одиниці вкласти у найконкретніші форми, кожну хвилину робочого часу зформувати разючим ударом на чорні ями прориву.

Ромен зорганізував навколо осередку міцний актив, обріс ним, як міцний дуб пружким гіллям, але й цього було замало. До нього, мов до телефонної станції, сходилися шнури кожної цехової ланки. Ромен мусив корегувати кожний удар, визначати силу цього удару, місце куди його скерувати, ураховувати трофеї ефективності наступу на дошкульні місця, зважувати на силу оперативних груп. Ромен віддавав цій роботі увесь свій час, та й цього, здавалося, було замало. Розмовляючи якось із Майфельдом, Ромен жартома кинув думку про потребу помножити себе на три чи принаймні піднятися до квадрату. Давид Майфельд пожартував з ним, порадив підняти себе на десяту ступінь новим активом. Ромен виконав і цю пораду секретаря паркому, але почуття ті лишилися

при ньому. Він не встигав перечитувати запланованої літератури, не мав вільної години, щоб піти до Галини і повернути утрачений спокій, докладно з'ясувати, чому вона відмовила йому звичайним поглядом уваги. Почуття ці боліли Роменові, порушували рівновагу його думок, та часу на поладження їх, як Ромен не дбав, — знайти не міг. З дня на день одкладав, одсовував свої бажання побачити її, розняти уста важкого мовчання, розкрити причини, які одкинули від нього дівчину. Думки ці дошкульно муляли міцну Роменову волю, іноді знижували силу захоплення, з якою він працював, заважали зідхнути на повні груди.

Почуття піднесення, перемоги та певності у громадському й особистому дають людині гармонійну гаму, життєрадісності, посилюють запал, збільшують силу випромінювання енергії, озброюють тією певністю, що з нею людина не відчуває ні швидкого бігу часу, ані втоми.

Прийшовши сьогодні на завод, Ромен відчув, що він може і справді зідхнути вільніше. Легке хвилювання особистого зійшло з нього в зустрічі з Галиною, яка сама просила його зайти до неї увечері, а нові зведення виконання плану, що ними зустріла Ромена Майя, стали йому за документ на відпустку з цеху. Спокійні низки чорненьких літер цехової газети дихали гарячим хвилюванням сотень робітників, які вибивали прорив з шансів останнього відсотку. Ромен хутенько пробіг зведення, одмітив бригади, що потребували пильнішої уваги, порадив Майї посилити вогонь на бригаду Сапіги, яка затримувала наступ цілого цеху, і аж тоді звернув увагу на дотепну „шапку“.

Чорна потвора пана Меллера падає під напругою змагання бригад. Мартин Хихля, прогулами та недбайливим ставленням до роботи бере на буксир Меллера. Терешко Довбня йому допомагає. „Безщадний вогонь по опортуністах, спалимо Меллера в огні перемог“. — Ромен одняв очі від газети, — глянув на Майю. Вона стояла мовчки, посміхалася, чекала, що скаже Ромен.

— Правильно, Майко! Газета мусить бити по конкретних носіях опортунізму, давати конкретні гасла, але тут у тебе прикрий прорив.

Майя сіпнула до газети, перебігла її швидше ніж Ромен устиг пояснити свою думку, запитально глянула на нього.

— Я думаю, що кожний номер повинен давати не тільки конкретні гасла, а сполучати їх із загальними, подавати їх так, щоб вони, характеризуючи досягнення чи хиби, розкривали їхнє коріння.

— Ти маєш рацію, Ромене. Я бачу, що схбила, але завтра я виправлю. Побачиш, — додала дівчина, ніби побоюючись, що Ромен не вірив її запевненням. — Мені важкувато, а до того ж праця біля молота куди інтересніша.

Ромен застерігаючи посміхнувся. Усміх його викликав рішуче заперечення від Майї.

— Це зовсім не визначає, Ромене, що я недооцінюю організуючої ролі нашої преси, але для мене суб'єктивно краще працювати з Вовком. Ти розумієш мене.

— Не зовсім,— посміхнувся Ромен.— Майю це роздратувало. В Роменовій посмішці вона яскраво виокремила згиби, що дошкульно вдарили по її найзвичайнісньому бажанні — працювати біля молота, упізнала в ній думку, яка принижувала її. Тіло їй налилося задержуватою непокорою.

— Ну, ладно. Не будемо про це говорити. Ти ж мене ніколи не хочеш розуміти.

— Звідки такі думки?

Майя зашарілася, крутнулася й побігла.

— Не забудь прийти на засідання комітету, бо ти одриваєшся від комсомолу.

Ромен благословив її всепрощаючим усміхом і теж пішов, щоб до засідання комсомольського комітету порадитися з товаришем Майфельдом. Поза цим Ромен має розповісти Майфельдові, що зробив із своїм батьком Максим Вовк, бо Вовк, чого Ромен був цілком певен, нікому не розкаже, що одбулося останньої ночі на його помешканні. Перерубавши жили, що зв'язували його з батьком, Максим Вовк буде мовчки зализувати рани, мовчки вигоювати свої почуття, на що потрібно чимало часу, — найкращих ліків. Ромен розмовляв з ним того ж вечера, коли Вовк ухвалив присуд своєму батькові, знав, що йому нелегко були виконати його, розумів, що Максим Вовк потребував спокою, товариської уваги, контактного мовчання. Йому зайво висловлювати захоплення з його вчинку, як так само непотрібні були і тихі слова співчуття.

Максим Вовк швидко позбудеться глибокої задуми у гарячому прозеленку очей, розправить свою кремезну постать на увесь зріст, поверне підрізану силу. Це відчув Ромен з першого слова, яким зустрів його Максим Вовк, як і повнотою зрозумів, яких ліків потребував коваль.

До комітету Ромен приніс легеньку тривогу. Давид Майфельд мовчки вислухав історію з Вовковим батьком, але, коли мова дійшла до розмови з інженером Райбленом, Майфельд пильно подивився на Ромена і твердо і безапеляційно заявив:

— Ти, Ромене, наробив дурниць. Твоя гарячка і хвилювання зрадили тебе. Ти не зумів застерегти себе, не зумів стриматися і, я мушу тобі сказати, ти зробив нам дуже погану послугу.

Ромен пригадав своє становище, те, як він розгублено стояв перед секретарем парткому. Майфельдову вимогу розглянути це питання на засіданні комсомольського комітету і його останні слова: „не сподівався, Петрусь“. Давид Майфельд сказав їх ще зранку, але вони не кидали його ні на хвилину, звучали щохвилини сильніше. З ними пішов Ромен і на засідання комсомольського комітету. Засідання скликалося на години робочого перепочинку і мало вкласти в його норми. Першим питанням, як Роменові було відомо, стояв звіт Майї Сніжок про виробничу роботу комсомольців ковальського.

Ромен забіг до Максима Вовка, але, як виявилось, той уже пішов на засідання і Ромен мав поспішати. До цього спонукала

Його не тільки сувора дисципліна Юрка Загреби та Роменові бажання швидше скинути із себе вагу неприємних почуттів, зв'язаних з Райбленом,—Ромен хотів почути, як і що говоритиме Майя. Але зайшовши до червоного кутка, Ромен мусив погудити себе: він невинувато запізнився. Майя Сніжок закінчувала доповідь, а члени комітету зустріли його прихід більш ніж здивовано. І хоч з них ніхто не вимовив на Роменову адресу жодного слова докору, проте він добре зрозумів, як на його подивився Юрко Загреба, помітив невдоволення товариша Майфельда, бачив з яким докором глянув на нього Сашко Лехтемберг — певне найдисциплінованіший із усіх комсомольських оргінстрів. Від Ромена не заховала посмішки навіть Майя, завжди стримана і добре захована із виявом своїх почуттів. Але Ромена не збило це із стану рівноваги. Він не належав до тієї категорії робітників, що для них своєчасний прихід на засідання становить виняток. Ромен завжди був дисциплінований, а що сьогодні йому випало запізнитися, на це він має поважні причини. Ще раз окинувши розташування товаришів і, дбаючи не порушити тиші, бо Майя говорила зовсім тихо, Ромен скерував своє тіло до присадкуватої постаті товариша Степового,—незмінного культпропу комсомольського комітету. Він узяв стілець, підставив до Степового і, коротко стиснувши йому руку, тихо сказав:

— Ну, й улип, Стєпо, із тим Райбленом.—Культпроп щось тихенько прошепотів до Ромена і зразу ж стих. До них обернула голову Майя і вичікуючи замовкла.

— Я чекаю на вашу розмову. На вашу,—підкреслила Майя, зустрівши невинний погляд Степового і пояснивши суть своєї вимушеної затримки.

Товариші мусили мовчазно згодитися, підкреслено розтягли в різні боки голови, поважно дивилися на Майю.

Юрко Загреба по-батьківськи посварився на Ромена, запропонував Майї закінчувати.

— А я й думала на цьому закінчити, але дозволь одну хвилину. Я підсумки,—застерегла вона, побачивши заперечливий рух від Загреби.—Отже, виявляється, всі комсомольці працюють непогано. Зобов'язання, що ми їх узяли на себе перед партійним комітетом і старими робітниками,—комсомол виконує сумлінно. Програма виконання загальноподехового пляну сьогодні становить дев'яносто сім відсотків. Завтра...—Майя на момент стрималася,—завтра, товариші, я певна цього, ми дійдемо ста відсотків, а післязавтра зніmemo з черепахою пана Меллера і привселюдно спалимо його. Госпрозрахункові бригади перемогли, це ясно тепер навіть для таких, як Хихля з Довбнею.

Майя шурхнула в кишеню, витягла затоптаний папірець.

— На закуску, товариші,—усміхнулась дівчина,—я вам зачитаю любовного листа.

Майя підвела очі, перевірила чи її слухали, розгорнула папірець.

Надзвичайно теплий він і, головне, цілком виправданий.

— Та читай,— засовався на стільці Загреба,— часу ж немає, а ще Роменова справа.— Майя, почувши останнє, здивовано зрушила тонкі дужки брів. В її погляді майнула особлива зацікавленість, переплуталася з легенькою тривогою, завихрилася в думках й осіла на рожевих лицях подивом незрозумілості Загребиних слів. Але то тільки на мить, бо Майя скинула до Ромена очі і враз перевела їх на шпаргалку.

— „Дорогий редактор, проклята душа Майка,— почала вона читати,— якщо ти не перестанеш пугорити наші фамілії на увесь світ, то знай, що ти колись не втрапиш додому. У нас з тобою розмова коротка і хватки тежє. Даємо слово ударників, яке ми виконаємо з честю, що раз ти не припиняєш позора,— ми тобі, чортова баба, поставимо роги. Це—раз, а друге,— не шукайте нас поміж прогульниками, лодирями, літунами, рвачами. Ми найкращі ударники, але ніяк не жєлаєм бїльшє ударять і коли ще хоч раз буде пропечатано когось з карикатурой чи й без неї—нехай редактор змотує вудочки. З повагою до вас, товариш редактор, „союз ударників“.— Майя докінчила читати й підвєла голову. На її рожевих, пухкєньких губах відповіддю грала усмішка, але ніхто з присутніх її не підтримав. Згусклу тишу порушив Вовків голос.

— Майко, дай мені цього листа!— Максим Вовк устав, хвилюючись узяв записку, дбайливо згорнув її, поклав до кишені.— Якби хтось наважився підняти на Майку хоч палець, я зроблю з нього колінчастий вал,— вимовив Вовк зовсім тихо.— Я забираю цей документ— обернувся він до Майфельда та Загреби,— і даю вам слово, товариші, що за три дні я дізнаюся, хто його склав. Але одна умова— ніхто й пари з уст. Забудьте, товариші, що перед вами Майка читала його. Ворог хитрий, але ми його накриємо,

Товариші мовчазно погодилися. Обговорєння доповіді тривало кілька хвилин і, коли Загреба коротко зформулював пропозиції на доповідь,— всі схвалили їх без заперечєнь.

— Далі,— сказав він,— справа Петра Ромена. Ми не виділяли комісії для дослідження та чи вона й потрібна. Петро, хоч і почав трохи одриватися від практичної комсомольської роботи, проте йому вистачає праці, як секретарєві партосередку.— Юрко Загреба задоволено всміхнувся, обернувся до Майфельда.— Ми думаємо, що наша партія не погудить нас за висунєння у бїльшовицькі лави таких комсомольців. Але товариш Ромен трохи наюриндив. Сьогодні треба це з'ясувати.

Юрко Загреба зупинився на Вовкові.

— Степановичу,— може, ти скажєш?

Максим Вовк одкинув Загребину пропозицію, заперечивши помахом руки.

— Нєма про що розказувати— звївся з місця Вовк.— Погарячився— факт. Петро сам розкажє.

Хвилюючись Ромен став перед столу. Майя помітила, як йому зашарілися щєки, нервово здригнули губи. Вона уперше бачила

Ромена в такому стані і його нервування сприйняла, як свої. Відчувши, що Ромен затримувався, певно не знаючи з чого почати, Майя вся випросталася до нього і, бажаючи допомогти, гаряче кинула „кажи, як було“. Ромен не почув її, але всі присутні здивовано повернули до Майї голови. Юрко Загреба, бачивши Роменову нерішучість, хотів якось розрубати вузол незручного мовчання, допомогти Роменові зійти з мертвої зони.

— Просто, Петрусю. Як було. Правду Майка сказала.

Майя щільніше притулилася до вигнутих билець крісла, знітилася, упіймавши на собі Роменів погляд і щоб захвати хвилювання, — підвелася і одійшла до вікна. Сюди не досягали пильні очі товаришів, Майя відчула повну безпеку. Кинена репліка палила її щоби, але Майя знала, — щоб не говорили тут, — вона стримувала себе. Кожне її слово могло спричинитися до зовсім небажаних висновків, що їх мусив зробити пильний Роменів розум, а саме цього й не хотіла Майя. Вона винагородила себе докором за першу нестриману репліку, та коли Ромен заговорив, — дівчині одразу ж відлягло від серця.

— Скажу просто, — вимовив хвилюючись Ромен, — просто — говорив він, — товариші знають цю історію. Отже, повторювати її я не буду. Самому неприємно, — підкреслив Ромен пробуючи посміхнутися. — Як це вийшло? Мене обурих Райбленів тон, яким він говорив про наших робітників, а коли справа дійшла до списку Райбленових „благодіяній“, я не утримався і сказав йому правду. Що і як — ви знаєте.

Ромен важко передихнув, набрав повітря, злизнув пересохлі губи.

— Вас, товариші, звичайно, цікавить те, як ставлюся я до цього факту. — Ромен на мить замовк, — і я мушу сказати просто, — я його засуджую без найменших „але“.

Ромен поклав обидві руки на ляковану спинку крісла і змовк, чекаючи, що скажуть товариші, як скаже Юрко Загреба, бо він, як бачив Ромен, підвівся, лагодився говорити. І Ромен не помилився. Юрко перевірів скільки часу на обговорення лишала коротка перерва і, завваживши на його обмаль, почав.

— Справа ясна. Ромен сказав усе, що треба, чесно визнав недоречність свого тону та способів розмовляти з чужоземцем, який приїхав до нас на роботу. Але Роменові визнання, на мою думку, не можуть зняти з нього заслуженої кари. Я думаю, що ми обійдемося сьогодні без обговорення. Я пропоную коротке рішення... — Загреба помітив, що од вікна одірвалася Майя, нервово перейшла ближче до комітетчиків, зупинилася майже поруч з Роменом. Вона збиралася опротестувати Загребину пропозицію, це бачив Загреба, як помітив і те, що Майя поводила себе надто нервово. Але її стан у жодній мірі не вплинув на категоричну пропозицію секретаря комітету.

— Я пропоную, — сказав рівно Загреба, — записати Роменові догану.

Майя зробила крок наперед, підвела руку. Лиця їй запалали і голос легко здригнув.

— Загреба, дай мені слово. Я не погоджуюся з твоєю позицією.

Загреба рішуче зупинив Майю, але її вочевидь підтримав Максим Вовк. Вовк лагодився говорити, що помітив Загреба, і щоб не витратити зайвого часу, він вирішив не дати слова навіть Вовкові.

— Погоджуетесь чи ні, але моя думка така. Ніяких слів нікому не даю. Зараз кінець перерви і всі ми мусимо бути на місцях.

Юрка Загребу підтримала очевидна більшість. Це бачив Ромен і, знаючи, що комітет не поступиться,— чекав на вирішення. Він сидів, ненатурально перегнувши тіло, готовий сприйняти найжорстокішу кару.

— Так, я голосую, товариші — підніс голос Загреба. — Хто за мою пропозицію, тих прошу підвести руку.

Руки плавко пішли вгору. Майя, побачивши, що Загребу підтримав навіть Давид Майфельд,— розгублено забила крилами вій і рішуче повернула до вікна. Але не знайшовши спокою,— Майя зразу ж кинула його, сіла поруч з Роменом. Рішення комітету її не переконало. Майя вважала його за надмірне. Вона хотіла якось полегшити Роменів стан, нахилилася до нього, щось швидко зашепотіла. Але її перебив Юрко Загреба.

— Так ти, Майко, бачу не погоджуєшся?

— Ні, за таку шантрапу та догану,— відповіла хвилюючись дівчина.

— Так і запишемо,— усміхнувся Загреба.

Майя сприйняла його усмішку, як виклик, як втручання до її захищаних думок. Вона, як здалося Майї, викривала її ставлення до Ромена, витягала на показ усім комітетчикам те, що дівчина заховувала найглибше, навіть од себе. Це збентежило дівчину, примусило руки взятися за м'яку шкіру авіаторської шапочки, заховати себе від десятка пар очей. Але такий стан тривав, може, не більше кількох секунд. Майя опанувала свої хвилювання і підкорена нестримній силі потягу до Ромена,— підсунулася до нього ще ближче.

— Ти помиляєшся, Майко,— сказав тихо Ромен,— я заслужив на таке рішення, визнаю його повну доцільність.

Юрко Загреба інформував товаришів ще про щось, але Майя того не чула. Вона гаряче доводила Роменові надмірність заходів, намагалася переконати його, що комітет „пересолив“, не зважив на авторитет, з якого користався Ромен в цеху, ухвалив похапливо. Ромен слухав її, намагався зрозуміти, з чого його так захищала Майя, пильно стежив за її хвилюваннями. А коли Юрко Загреба оголосив про закриття засідання і червоний куток дружно гуркнув стільцями, Майя підвелася разом з Роменом і разом же пішла з ним до гарячого цеху.

Робітники сунули на свої дільниці. Проходячи повз Сапіжену

бригаду. Майя зустріла Мартина Хихлю. Він разлився широкою усмішкою, а з його уст зірвалися підкреслені і, як Майя зрозуміла нещирі слова:

— Товарищі Майді, нашому завзятому редакторові — поштеніє!

Майя байдуже одповіла на його привітання звичайним „драстуйте, товаришу“, помітила в його малесеньких очах, глибоко закритих товстим надбрів'ям, неприховану злість, згадала стиль листа і хутко пішла до Вовкової бригади.

Цех заводив потужну пісню праці.

XXVI

Майя не втопила свого неспокою у редакційній роботі над складанням чергового номера. Догана, висловлена Роменові, муляла їй все тіло, заважала працювати. Хотілося комусь висловити протест, розповісти свої сумніви. Майю нервувала невинність її помічників, не задовольняли показники нових досягнень, драгувало звичайне важке гуркання молотів, від якого здригували лихенькі стіни редакційної кімнати. Вона кинула роботу, взяла до рук загальнозаводську газету, переглянула її, натрапила на красномовні зведення по ковальському з не менш красномовною характеристикою ролі газети, яку Майя редагувала, але ніщо її не задовольняло. Майя оцінила піднесену характеристику її газети, як річ незаперечну і цілком натуральну, байдуже сприйняла захвалювання на зсоу адресу, з надзвичайним спокоєм прочитала зведення блискучого виконання плянів цілим заводом, що підходило до ста відсотків. Всі ці речі дівчина сприйняла як звичайнісіньке явище, як факт, що інакше виглядати й не мусив, не мав права. За іншого випадку, Майя схопила б газету, побігла б з нею до Максима Вовка, захоплено розповідала б йому про виключну роль його бригади, що перша перейшла на нові форми праці, проклавши шлях, що ним вирушили на прорив усі цехи заводу, але зараз Майя навіть не згадала свого бригадира. Їй нестерпно боліла Роменова догана, цей біль не кидав її, як не силувала себе дівчина забути, простягав Мійні думки до Ромена, підводив її кілька разів з місця з наміром піти до нього. Та досить було Майї уявити себе в ролі Роменової „жалібниці“, — бажання піти до нього настовхувачися на постійну Роменову холодність, в'яли, підкорені думці про Роменові захоплення вродливою кондукторкою. Тоді Майя корила себе за вияви нестриманости, твердо вирішала узяти свої почуття у лещата розуму. Але минало кілька хвилин, — Майя одкидала ухвалу, вертала думками до Ромена, захоплено мріяла бути з ним ближче, розповісти йому про свої почуття, скинути машкару нарочитої байдужости, розкрити Роменові найглибші таємниці свого захоплення. Можливо, Майя сказала б йому це давно, просто, без вагань. Та вона страшенно боялася побачити на його мужньому ліді усмішку здивовання, Майю лякало Роменове почуття задоволення, яким він міг зустріти її найщиріші слова, Майя боялася натрапити на холодний ан-

традит його очей. Проте, сьогоднішня Роменова простосердність, його щирість, з якою він говорив з нею, заглушила почуття недовіри, зняли дівчину з місця, кинуло її тіло у гаряче черево цеху.

Майя наказала помічникам зібрати додатковий матеріал, одягла пальто і, кинувши „швидко буду“, — побігла. Вона не помітила, як пройшла перші прогони, обігнула кілька пресів і не більш ніж за кілька хвилин підходила до Вовкової бригади. Максим Вовк зустрів її, як завжди, дуже тепло, а Пилипок, користуючись з того, що булванка попливла в рожевий рот печі, скочив з підвищення й запропонував їй посісти своє „законне місце“. Але Майя тільки на мить затрималася з бригадиром і в'юнко шурхнула за молот. Та заскочивши туди, вона хутко повернулася. Максим Вовк зрозумів, що його вихованка шукала Ромена і задоволено показав їй на приміщення цехової контори.

— Петрусь пішов з Вольфом, — підсилив Вовк рух своєї руки, — тільки ти його не чіпай. Ромен має добру голову, — додав він, як застереження.

Майя сіпнулася вперед, але, помітивши особливий Вовків погляд, узяла трохи вбік, попростувавши до батька, який старанно замурував побілілі губи гоготливої печі. Та й тут Майя затрималася, може, кілька хвилин. Бажання побачити Ромена примусили її порушити батькову просьбу зачекати.

— Підожди, Майко, — говорив він. — Трошки дочко, ось тільки повставляю їй останні цегляні зуби, зашарую губи помадою і я готовий, — клопотався Дем'ян Омелянович. Та Майя стрибнула од печі, ніби її хто кинув, пообіцяла батькові забігти і зразу ж повернула до цехової контори.

На дверях Майю зустрів Отто Вольф. Він ухопив її за маленьку руку, захоплено вітав з перемогою, підкреслював виняткову роль газети, Майїну ініціативність, уміння розкрити суть причин.

— Надзвичайно, товаришко Майко! Надзвичайно! Я зовсім не вірив. Чесно! Чесно, товариш редактор! — вигукував Вольф.

Майя спокійно слухала Вольфа, пробувала звільнитися від нього, чи принаймні стати так, щоб він не затуляв Ромена. Але захоплений Отто Вольф тупцював перед нею танок виняткового піднесення, не пускав її рук, заважав розгадати Роменів настрій.

— Та годі вже вам, гер Вольф, годі!

Отто Вольф демонстративно випустив її руки. Свіжий лоб йому погустішав рожевою фарбою, а чорне обіддя окулярів само злетіло у праву руку.

— Ви кажете я гер? — схвильовано заговорив Вольф. — Ви вважаєте мене за чужинця, ви й досі не вірите мені?..

Майя задоволено констатувала доцільність своєї репліки, як і те, що Отто Вольф, нарешті, звільнив її руки. Але Вольфа її мовчання не вдовольнило. Хвилювання його перейшли на стан розгубленості. З крайків чисто виголених Вольфових губів різкими дівками потекло почуття незаслуженої образи.

— І Райблен гер і Вольф гер?—холодно запитав Вольф.— Райблен—рвач, Райблен—липа, циркач і Вольф—циркач?—заговорив він швидко.

Майя обдарувала Вольфа щирою товариською посмішкою, зирнула через його плече на Ромена й закотисто зареготала.

— Я цього не сказала, товаришу Вольф. Але ж ви не забули вашого протесту, коли я назвала вас будівником соціалізму, ви запротестували. Вимагали знищити газету. Порушили наш закон волі друку—заквацювали сажою ваш портрет у газеті. Правда ж, товаришу Вольф?

— Правда,—відповів їй посмішкою Вольф,—але ви забули Марксів закон.

Майя зареготала вдруге, узяла Вольфову руку, потрясла її.

— Якщо ви думаєте про той закон, що за ним марксизм визначає суспільну свідомість людини, як категорію що детермінується буттям, я віддаю вам і другу руку, товаришу.

— Саме про цей,—вимовив серйозно Вольф.—Ваша віра, завзятість і діловитість, молодість, з якою ви беретеся до праці, видушить сльози захоплення навіть з каменя.

Майя сміливо простягла йому і другу руку.

— Тоді ваше захоплення, товаришу Вольф, яке я бачу на ваших очах, є живе срібло з найчеснішої породи каменю капіталістичного світу.

— Ртуть добувають із каменю,—сказав піднесено Вольф, цілком розуміючи Майю.

— Більшовицька сміливість, воля, плян і віра нагрівають мертвий камінь капіталізму, кришать його, як посинілу кригу, відбираючи з нього живе срібло мільйонних мас, що переходять під стяг комунізму. Чесний фахівець, що усвідомить незламну ходу історії—мусить бути з нами.

— Я сказав Роменові,—перебив Майю Вольф. Від сьогодні я ударник соціалістичного пляну.

— Я можу віддати вам і серце,—зареготала Майя.—Вітаю, товаришу Вольф.

Отто Вольф несподівано зашарівся, крутнувся, боязко глянув до Ромена. Майя Сніжок зрозуміла його занепокоєння, потисла обидві руки і зразу ж кинулась до Ромена.

— Я до тебе, на хвилину.

Майя легко обіперлася об стіл, близьенько нахилилася до Ромена.

— До мене чи до Вольфа?

Майя вдоволено сприйняла його жарт, відчула, як застрибало їй серце і, щоб якось заховати надмірний приплив крові, що раптом обпик їй обличчя, підвела руку, дбаючи захиститися нею од Роменових очей.

— До тебе ж, звичайно.

— І теж із серцем?—не кидав жартувати Ромен.

Майя затулила обличчя обома руками. Але й крізь пальці воно палало вогнем печі, зраджувало Майїні почуття. Вона розгубилася,

не знала, що одповісти Роменові і з радістю почула Вольфове наближення. Він, вочевидь, ставав на заваді до Майїного пляну, але його прихід дівчина сприйняла, як руку порятунку.

— Ні про які серця, Ромене, не будемо говорити. Загасимо вогонь і підкоримо нашу волю спокійній розсудливості розуму.

Майя звільнилася від першого припливу хвилювань, заговорила спокійніше.

У мене до тебе, Ромене, зовсім невеличка справа. Я хочу порадитися, як доцільніше відзначити наш вихід з прориву. Ти, здається, чув мою пропозицію організувати дикунську оргію над паном Меллером?

— Чув, Майко, тільки чи не здається тобі, що ця форма відзначення нашої перемоги більш придатна для піонерів?

— Поперше, Петрусю, — перебила його Майя, — не ображай мене, як одного з перших ватажків піонерського руху, а подруге, Петрусю, кожну форму можна виповнити найсерйознішим змістом.

Петро покрутив заперечною головою.

— Я знаю, що ти зараз почнеш мене агітувати за гегелівську єдність форми й змісту, але, поперше, я це знаю й сама, а подруге, ніхто не доведе мені, що форма спалення черепахи з паном Меллером не може слугувати за символ нашої перемоги над повільними темпами й капіталізмом.

— Я проти символізму, Майко. Він веде до боженьки.

— А я в даному разі за символізм. Ми його роздягнемо з небесних риз, наллємо найреалістичнішою радістю перемоги тисяч робітників і, спаливши Меллера з черепахою, лишимо собі незаперечний реалізм — виконання п'ятилітки за три роки, сотні ударних госпрозрахункових бригад, молоду завзятість нашої молодії класи. Отже, бачиш — я теж за реалізм.

— Прекрасно, Майко!

— Тільки це не вся моя програма. Я мушу потривожити твій спокій ще одним ухилом.

Майя засміялася, зиркнула на рожевого Вольфа, що найуважніше слухав їхню розмову, обернулася до Ромена.

— Я люблю, Петрусю, мріяти. В дитинстві я дуже любила казки. Ти не видавай мене на розп'яття ортодоксальним педагогам, але я мушу сказати, що фантазія казок ніколи не одривала мене од реальної дійсності.

— Ти, Майко, справжнісінька дуалістка.

— Постій, постій, Петрусю. Раз почала, — дай мені виговоритися, бо інакше не зможу сьогодні заснути.

— Я не хочу зробити тобі такої прикрости.

— От і казковий лицар — голосно засміялася Майя, — але постій, не збивай мене з голосу, бо я хочу співати.

— Послухаємо.

— Я говорю цілком серйозно, Петрусю. Не смійся. Я, звичайно, розумію твій суворий реалізм, виправдую його не тільки на словах, бо служу чесно великій меті, до якої ми йдемо, але наш час може

навчити нас мріяти тим прекрасним, що за нього полягло на шляхах нашої революції мільйони найвідданіших синів нашої пролетарської нації. Ідея комунізму стояла, як мрія — тепер ми її здійснюємо. Маркс і Енгельс писали про неї, як мрійну примару, що блукала революційними вибухами європейського пролетаріату, наші робітники скинули примару царя, капіталістів. приголубили на своїх заводах цю прекрасну мрію, перетворили її на незаперечну реальність безумовного звільнення всього людства. Чому ж я, Петрусю не можу мріяти тим днем, коли навіть тупоголовий міщанин, інтереси й мрії якого обмежуються скигненням на цербкоопівські полиці, що таки й справді частенько порожніють, повірить, що робітнича кляса, змагаючись за нашу героїчну п'ятилітку, здійснить її, звільниться від залежності од капіталістичного світу, розбивши його вщент. Я мушу мріяти, Петрусю — сказала піднесено Майя.

Ромен винагородив її захоплення посмішкою старшого, тихо сказав:

— Мріяти можна. Про це десь сказав навіть такий непереїдений стратег реалістичної дії, як товариш Ленін. Але твої, Майко, мрії цілком вкладаються в реалістичну програму нашої кляси.

Майя поклала кругленьке підборіддя на маленький білий кулачок, слухала Ромена, не зводячи з нього пильного погляду.

— Сьогодні ми читали рішення XVII конференції більшовиків. Ці ухвали вщент розбивають найсміливіші мрії найодча душніших утопістів. Мрія, що стояла над світом сторіччя, тепер перетворюється в реальність. Примара комунізму, як ти кажеш, знайшла собі притулок, перестала бути примарою. Безкласове суспільство, що ми його збудуємо за другу п'ятилітку, знищення причин, які породжують класову нерівність, викорчовування з людини дрибновласницької психіки, — ось завдання, що ми їх, безперечно, досягнемо на базі виконання першої п'ятилітки, на основі успішного виконання другої. Мрія, Майко, стала звичайніsenькою реальністю, що її здійснює наша молода кляса, що за неї бореться новий селянин-колгоспник. Немає вищої чести для комуніста, як боротьба за реалізацію цих великих, відповідальних рішень.

— А хіба я не згодна? Прекрасно розумію!

— Не все, мила Майко. Ти забуваєш, що дорога до безкласового суспільства стелиться через поля й горизонти жорстоких класових боїв. Ми не мусимо забувати жодної хвилини про рештки ворога навколо нас, ми повинні щохвилини бути наготові стати на захист нашої прекрасної реалістичної мрії. Обрії обважніли примарою нової світової війни, дні виповнюються систематичними провокаціями проти нашого Союзу, лапа інтервенції ще спробує розправити пазури. Капіталізм шкутильгає на обидві, існування країни диктатури пролетаріату, одної шостої земної кулі, де будується соціалізм, — підрубав його останнє коріння — соціаль-фашистівську демократію. Капіталізм одержав від неї миліції і на них ще спробує вирушити на країну рад. Ми мусимо тепер це пам'ятати найбільше. Це колізія, що її мусять показати наші письменники.

— Я згодна з тобою, — сказала серйозно Майя, — але всеж я мушу мріяти. Не можу. Ти розумієш, не можу жити без цього.

Отто Вольф гаряче підтримав Майю.

— Товариш Майка має рацію. — А людина мусить мріяти, які б ясні перспективи не стояли перед нею. Мусить, бо мрія піднімає її вище над тим, що вона має, окрилює її, запалює волю йти вперед. Я бачу, — сказав винувато Вольф, — що мої думки не зовсім переконують вас, але пождіть трохи, я опаную марксизм і доведу вам, що ви помиляєтеся, товаришу Ромен. Та й, кінець-кінцем, людина може мріяти про своє особисте.

— Це інша річ, — сказав Ромен, — але наша людина не може одірвати свого особистого від громадського. Вона мусить і може мріяти тільки виходячи з громадського.

— І буду, — задирикувати сказала Майя.

— Про лицаря безкласового суспільства? —

— Про класового лицаря безкласового суспільства.

— Он як, — підхопив її сміх Ромен, — але край, товариші. Ми надто замріялися. Я хочу обернути вас на виконання реальних завдань нашої програми. Майко, що каже твоя газета?

— Все готове, — твердо заявила Майя.

— Ну, а я прогульник. Товаришу Вольф візьмемося. У нас теж небагато. Додому підемо разом, — кинув Ромен, не прощаючись з Майєю. Вона миттю вискочила за двері, а інженери разом зосереджено схилилися над складними обчисленнями.

XXVII

Прикінець робочого часу дня Ромен витратив на вивчення загальноцехових зведень. Дійшовши краю, він записав останні повідомлення бригад, уважно підрахував їх і вдоволено одмітив у своїй книжечці „101,3 проценти“.

— Сьогодні — звернувся він до Вольфа — ми перевищили змінні завдання на тридцять процентів і місячне на один. Завтра, я певен цього, наш цех збільшить програму.

Вольфові радісно заблищали очі. Перемогу цеху він сприйняв, як свою, а в погордій цифрі 101,3, що її вимовив Ромен, Отто Вольф легко знайшов немало частку своєї енергії, перетвореної в металеві колінчасті валів, тракторних стоек, в чорновикі важких паротягових осей.

— Блискуче, — став він на ноги, — блискуче — підкреслив Вольф — більшовицький плян перетворює людей. Я не йняв віри, дивувався з вашої впертости, але факти — найвища істина. Факти — усміхнувся Отто Вольф.

— Факти — вимовив втомлено Ромен, — вони даються не легко. Правду кажучи, я так стомився, що, здається, коли впаду на ліжко, то не встану три дні. Хочеться виспатися і знаєте, товаришу Вольф, так виспатися, щоб спати не менше, як три доби.

Вольф озирнувся в куток, де сиділа вже немолода рахівниця і, знижуючи слова до шепоту, — так ніби вона могла зрозуміти німецьку мову, тихо сказав;

— Ви мусите сьогодні бути у Галини.

Роменові подивно підстрибнули брови. Отто Вольф ніколи не розмовляв з ним на інтимні теми і ця його заява здивувала Ромена.

— Припустимо.

— Не припустимо, — заговорив сміливіше Вольф, — а мусите. Я вчора заходив до неї, бачив, як вона ние, чекаючи на вас, заспокоював, розповідав, що у вас надмірна робота. Але так не можна. Вона марить вами, як божевільна.

— Я її сьогодні бачив. Але трошки не розумію, звідки ви про це знаєте, товаришу Вольф?

Отто Вольф застерезливо посміхнувся.

— Галина прекрасна й стримана, але я бачив, що їй болить. Почуття її зраджують. Уявіть, товаришу Ромен, що вона тільки й чекала на те, щоб я розповідав про вас. Ви розумієте, що важить така довга розлука для ніжної, закоханої дівчини.

— Розумію, але все ж.

— Не вірите Галині чи може мені?

— Не те, товаришу Вольф.

— Дивуєтесь чому вона тоді ніби забула про вас? У вагоні...

Отто Вольф угадав, що саме хвилювало Ромена, але він не хотів сказати йому правди. Ромен не любив розхлюпувати своїх почуттів до Галини у розмовах з іншими, — тому він замовчав і цього разу.

Але Вольф, діяв невідступно, настирливо.

— Галина гірко каялася. Я був у неї того ж таки вечора. Вона мені говорила.

Ромен задумливо приплющив повіки. Він знав, що Отто Вольф зовсім не байдуже ставився до Галини, бачив, що вона йому подобалася і зовсім не розумів чому Вольф виступав сьогодні в ролі „свата“.

Та Отто Вольф швидко йому допоміг.

— Вас, натурально, дивує моя настирливість, як і те, що я узявся зараз зовсім не до виробничої теми. Але ми сьогодні зробили все, навіть багато більше і саме тому я насмівся нагадати вам про Галину. Я скажу навіть більше, — пригасив Вольф голос, — я скажу, що Галина мені дуже подобається. Мені подобається і ця надзвичайна Майка, але Майка майже дитинка.

Ромен кинув на Вольфа погляд, у якому заскакали іскри ревності. І хоч він не міг зрозуміти, яка саме з Вольфових думок більше його вразила, проте почуття ревності прорізно пробилось в його перших словах.

— Мені це трохи не подобається.

Вольф насторожено зустрів його репліку, рішуче заперечив її.

— Я не можу мріяти, товаришу Ромен, про жодну з цих прекрасних жінок Вони обидві, як мені здається, думають тільки про вас.

— Скажу вам правду, товаришу, — Вольф на хвилинку затнувся. — Скажу правду, що я навіть не знаю яка з них краща?

Отто Вольф не сказав правди, не висловив одверто другої половини своєї думки, але Ромен його зрозумів повнотою. Йому кортіло сказати Вольфові правду, розкрити місли, які Вольф заховував від нього, та Ромен відповів тільки ньюансом натяку.

— Вам треба самовизначитися, — посміхнувся Ромен.

— Цього права я не маю, Ромене. Навіть на вашій батьківщині, що розв'язала путо безправ'я всіх народів — відповів він жартома.

Вольф віддавав право першости самовизначення Роменові. Вольфові кортіло сказати, що він охоче підтримає зверхність панівної нації у питанні самовизначення, але проста ввічливість та Вольфова повага до Ромена і звичайна стриманість узяли гору над тим бажанням: Вольф затримав другу половину своєї думки, готовий погодитися на те, що йому лишиться від „грабунку“ представника панівної нації. Усвідомлення маленької вульгарности цих думок лизнуло широке Вольфове обличчя посмішкою самодокору. Він глибоко поважав обох жінок, про яких зараз ходила річ, і подумавши так, потішив себе, що не висловив цих думок Роменові.

— Ці права не обумовлено нашою конституцією, товаришу Вольф — відповів жартом Ромен. — Їх детермінують насамперед закони серця, подруге — непередбачена історичним матеріалізмом випадковість зустрічі, потреба — закон спільности громадського інтересу, без чого союз двох людей неминуче дійде до катастрофи.

Отто Вольф нестримно зареготав. Регіт його уплівся в потужний гудок, який оголошував перерву першій зміні, зформулювався в коротку відповідь.

— Вашу схему, товаришу Ромен, за винятком мого державного безправства, бо я не належу до громадян УСРР, я можу цілком прикласти до моєї особи. Що ж торкається першого... Отто Вольф на мить заглибився в себе... — маю сказати, що сьогодні я почуваю себе насамперед громадянином Української Соціалістичної Республіки.

— Від усвідомлення до рішення один крок.

— І я його зроблю, — піднесено сказав Вольф.

Слова Вольфові прозвучали переконливо, з тією ясністю та діловитістю, що їх завжди носила Вольфова голова.

— Отже, прийміть прошу вас, товариш Вольф, сьогодні ще одно привітання. — Ромен захоплено й строго потис йому руку. — Ви знайшли нову батьківщину.

— Наймолодшу і найпрекраснішу у світі, — перебив його Вольф, — де важка праця перетворюється на свято, на справу честі. Де розквітає техніка, не мавши ніяких перешкод, де знищено безробіття де кожна людина праці захоплена великою метою, працюючи відчуває, що її праця кладеться підвалиною цілковитого звільнення усього людства. Я знайшов у вашій батьківщині те, про що ми марили на шкільних лавах, чим жило серце кожного чесного європейського інтелігента.

— Вітаю ще раз, товаришу Вольф. За братній союз найпершої європейської техніки з більшовицьким всепереможним пляном, — сказав Ромен. — Мене радісно хвилює ваше рішення. У мене сьогодні, товаришу Вольф, велике свято.

Вольф яснів, по-дитячому хапав Ромена за руки, говорив йому сотні найзахопленіших слів, перетворювався з його незмінною зовнішньою холодністю на запального юнака. Їхнє спільне піднесення байдуже спостерігала рахівниця, незрозуміло блимаючи крізь обідки металю дешевих окулярів. Але коли пролунав гудок, вона хутенько склала прилади, чепурненько змела папери до шухляд і непомітно вийшла. Та за кілька хвилин двері радісно розчахнулися. На порозі стояла Майя.

— Додому, — владно наказала дівчина.

— Завжди готові, — просалютував їй весело Вольф.

Майя зайшлася дзвінким сміхом. Вольфовів рух імітації піонерського кличу з його огрядно пузатенькою постаттю змішив Майю, а Вольфове розгарячене обличчя, захоплене із салюту, викликали нові вибухи дівочого реготу, жартівливу репліку.

— Шкода, товаришу Вольф, що я вже виросла з піонерського віку.

— А то що було б? — підтримав її сміх Отто Вольф.

— Узяла б вас за барабанщика — підкреслено глянула дівчина на його кругло випнутий живіт.

Вольф незрозуміло перекинув очі на Ромена. Він не зрозумів сенсу Маїного дотепу. Ромен переказав його німецькою мовою і Отто Вольф заглушив кімнату барабаним сміхом.

— Ні, дуже дякую. Барабанщик — не хочу, — реготав інженер, підтримуючи живіт обома долонями.

— У піонерів і це справа честі.

— Але для мене вона замала, товаришу Майко.

— Погодимися, — сказала дівчина, стишуючи припливи веселого настрою. — Але чому ви стоїте? Ходітьте. — І товариші вийшли услід за Майкою.

Заводське дворище виповнилося робітниками. Міждехові провулки вигоргали лаву за лавою, заливали вузькі проходи контрольних виходів тисячами постатів, що, рухаючись суцільною масою, поспішали за браму, до трамвайної колії.

Ромен з Майкою пропустили попереду Отто Вольфа і приєднавшись до замурзаної лави, що сунула з ковальського, пішли до виходу.

За брамою до них приєднався Мартин Хихля, полащився дрібненьким намистом зчервонілих очей і став поруч, чекаючи на вагон.

Трамваї сунули один за одним, хутко знімали із землі тисячі стомлених робітників, але вони неспинно пливли з широкої заводської брами, оточували вагони, насовувалися на них з більшою силою. Кожний поспішався швидше від'їхати на м'які долоні відпочинку.

Натиск біля вагонів збільшувався, посилювався репліками невдоволення на вагманів, які, на їхню думку, надто швидко пускали „порожні вагони“. Щоправда „порожність“ цих вагонів мальовничо підтверджувалася десятками постатей, які виїздили до міста, повишаючи на поруччях і заселяючи лопати протилежних східців. Але хто може заперечити справедливий вимогу робітника, — швидше добутися додому, відпочити, щоб по короткому відпочинкові виконати свій обов'язок громадського діяча, а чи й просто одвідати театр чи кіно, яке завжди лякає кожного неймовірним хвостом черги.

Вагони плавно відходили у напрямку до міста, брязчали дзвінками, гримали колесами, поспішалися, іноді стаючи майже упритул, наче одбували найурочистішу параду, що зобов'язувала вагманів тримати їх на умовній дистанції.

Ромен пильніше, ніж його товариші, стежив за кожною маркою. Надія на нове побачення з Галиною примушувала його зір протягатися далеко за зупинку, пильнувати ту марку, де вона працювала. Вольфова розмова, одверта й настирлива, брєніла Роменові в ушах, а його нагадування про Галинині хвилювання запалювали бажанням побачити її, здимали на крила гарячого нетерпіння. Захоплений цією думкою Ромен не чув про що розмовляла Майя з Вольфом, не помітив, як пильно стежив за ними Мартин Хихля. Вони не хапалися, терпляче чекали, доки хоч трохи послабляться штурмові атаки на вагони. Але коли до зупинки наблизився той вагон, що його так нетерпляче виглядав Ромен, — всі, як навмисне, приготувалися, щоб знайти собі хоч ступінь місця. Отто Вольф знаючи глянув на Ромена, затримав навалу тіл, щоб пропустити Майю до східців. Майя випростала маленьке тіло і ледве ухопилася за поруччя. Її збивала свіжа навала сильніших. Отто Вольф хвилюючись спробував їй допомогти, та, зануривши у зливу засмальцьованих кашкетів свого капелюха, зразу ж відчув марність своїх зусиль. Але його врятував Ромен. Він підхопив Вольфа на міцне рамено і напружившись, — укинув у вагон клубок тіл, а разом з ним і Отто Вольфа.

Повітря забило погрожуючими протестами. Ромен одірвав погляд від клубка тіл і, правильно оцінивши прикрий Майїн стан, яка висіла на одній руді, зразу ж обернувся. До нього лашився Мартин Хихля.

— Лізьте, — гукнув він до Хихлі і поворотко обернувся, щоб урятувати Майю.

— Та я он у другий, — непевно відповів Хихля, не виходячи з клубка, що пресувався біля ґанку.

Тимчасом вагон застережливо дзизнув дзвінком і рушив. Ромен напружив м'язи, підхопив на одну руку Майю і поставив її на поріжок вагону, сам діставшись ногою засніженої лапи першого східця.

— Ідемо, — усміхнувся він до Майї. — Але цієї миті на нього вдарив важкий тулуб Мартина Хихлі, сколихнув Ромена на руках і вирівнявшись, рішуче наліг на Майю. Майя спробувала збалансу-

вати, стала на одну ногу, та Хихля різко обернувся і ніби нена-роком вдарив її ліктем у груди. Дівчина сплеснула крилами рук і різко вилетіла з вагона. Ромен побачив, як вона важко вдари-лася об чорний валок скрижанілого снігу і безсило скотилася на рейки.

Ромен злякано сіпнувся назад, побачив вагон, що нестримно насувався просто на Майю, і в одну мить злетів з приступки...

Галина помітила, що сталося на схилі перед мостом, чула зля-кані вигуки пасажирів, але вагон підходив до зупинки й вона могла не спиняти його, не ризикуючи звільненням за порушення законів руху. Роменів стрибок рятувати Майю, нехай, може, ви-правданий звичайнісінькою людяністю, вразив Галину найглибше. Думки, які дівчина виношувала протягом довгих днів, зібганих у міцні жмути суму, перетопилися на гнів до Ромена, скрутилися в тугий вузол рішення.

— Край, — вирішила Галина, випровадивши Роменів стрибок з вагона і помітивши, як він розпластався на снігу. — Все ясно, — підтвердила Галина своє рішення і обернулася до Вольфа.

Користуючися з коротких інтервалів, коли Галина звільнялася од важкого обов'язку — наділяти кожну істоту вагонного черева квитком, — Отто Вольф тішив дівчину Роменовим наміром прийти сьогодні до неї — та вона його не чула. Одна думка, різка, як лезо нагостреного меча, пронизувала все її тіло, заважала зрозу-міти, що говорив Отто Вольф. Галина згадувала Вольфові розмови, які стосувалися Ромена та Майї, відновлювала у пам'яті найдріб-ніші деталі його захопленої характеристики Сніжок, хотіла знайти десь порятунок від цих спогадів і, натурально, дійшла цілком виправданого, з її погляду, бажання.

— Я не хочу смерті, — подумала вона про Майю, — але коли її колеса одчеплять одну ногу, — у мене не буде жалю. — Та думавши так, Галина раптом заперечила це бажання, погудила себе за легкодухість, засудила ці мислі, справедливо скваліфіку-вавши їх, як соломинку, за яку хапається той, хто тоне. Та запе-речення їх не обдарувало Галининої голови ясністю позиції, з якою вона буде захищати себе, коли Ромен переступить поріжок її кім-нати. Згадавши саме це, дівчина пошкодувала не тільки з того, що затрималася на вагоні надурочні години, — Галина не знала, як урятувати себе сьогодні від Роменової зустрічі.

Вагон перестрибнув Лопанський міст, розрізав поле великого майдану й пішов нагору. Вовтузячись із своїми думками, Галина не помітила, коли вони в'їхали у квартали нового міста, та їй нагадав Отто Вольф. Він кивнув на прощання головою, хотів іти. Але Галина затримала його сумним відблиском чорних зіниць, повернула до себе.

— Може, зайдете сьогодні, — сказала вона тихо. — Я зараз їду додому.

Вольф здивовано підвів покришки повік.

— Ромен прийде. Я знаю, — підкреслив він, помітивши на її лицях хвилі неспокою й заперечення. — Прийде...

Галина важко схилила голову, сказала йому щось на прощання і різко одвернулася в куток.

XXVIII

Упавши, Ромен гостро відчув під тілом нем'які грудки мерзлої землі, але неспокійна думка про трамвай, що сунувся на Майю, притамувала біль, підвела його швидше, ніж він упав, кинула вперед. Випроставшись, Ромен глянув на трамвайну колію, помітив невідьмовність Майїного тіла, як і те, що вагон хутко повз просто на неї. Ромен стрибнув, наче його викинуло жерло гармати, підвів застережливо руки, понісся назустріч вагонові. Він стрибав велетенськими кроками, вимахував рукою, кричав, але трамвай не зупинявся. Засніжене легеньким сріблом переднє вагонне вікно неслося вниз з неймовірною швидкістю. Зрозумівши, що вагман не бачив колії, Ромен змобілізував усю силу пружкості м'язів і розігнавшись, вихопив Майю з колії якраз тоді, коли важкі колеса вагону підкотилися до Майїних грудей.

Вагон важко здригнувся на гальмах і грузко став.

— Пізно, — обурено гукнув Ромен до вагоновода, вирівнюючи Майю на ногах. — Скажіть мені ваш номер.

Вагман огризнувся, але повторна Роменова вимога примусила його скинути невинну наївність, сказати свій робочий номер.

— Тепер жени далі, — крикнув розгнівано хлопець, затуляючи від цікавих очей біле Майїне обличчя.

Вагман пробубонів, щось підкреслюючи свою безумовну невинуватість і швидко сховався під дашок переднього ганку. Вагон стрибнув і пішов, може, ще з більшою силою.

Ромен обережно похилив Майю на праву руку, заглянув їй в обличчя, легенько узяв дівчину на руки і швидко поніс з колії.

Майя дивилася на нього крейдианим лицем. Очі їй були міцно склеплені, густо закриті рясними віями, а губи, що завжди грали достигаюю калиною, синіли відбитком болю.

Ромен виніс її із зони трамвайного руху і зупинився. Погляд його марно обвів ближчі будинки, — ні аптеки, ні телефона на цій ділянці не було, не вешталися й люди. Ромен захвилювався, рушив з місця і побачивши під парканом звичайнісінькій ослінець, — швидко поніс Майю. Він пригорнув її до себе, і сівши притулив долоню до білої скроні. Під пальцями слабенько бився пульс. Ромен легенько скинув шапочку, обережно розгорнув золотавий шовк короткої зачіски, уважно перевірів чи немає поранення в голову і переконавшись, що все було, як слід, веселіше сказав:

— Ну, Майко, хорошо! Будемо жити!

Майя легенько потягла руку, зробила спробу повернутися, розкрила очі, і певно, не розуміючи що сталося, закрила їх знову.

— Петрусю, — прошепотіла вона. — Мені нічого, любий.

Майя відчула, що лежить на Петрових колінах, зробила новий рух, щоб підвестися, але Ромен поклав на неї руку.

— Зачекай, дівчинко. Не ворухися доки я не вирішу, що з тобою діяти.

Але Майя не слухала його, пробувала звільнитися.

— Ні, ні, Майко, ти вже не вередуй.

Дівчина знову розкрила блакиті очей. Посмішка усвідомлення свого становища безсило розтягла кутики губ.

— Пустити мене, Петрусь. Я буду сама.

Ромен послабив гальмо своєї руки, дозволив дівчині випробувати свою силу, допоміг їй сісти.

— Негайно до лікарні!

Майя повернула до нього благальні очі.

— Трошки посидь зі мною, — вимовила вона тихо, міцніше за-тискуючи Роменову руку. — Я вже нічого, Петрусь.

— Як мирошник, — посміхнувся Ромен, підтримуючи її за стан... Може лагодися знову на трамвай?

— Посидь біля мене, а потім поїдемо.

— Ні, я тебе не пущу, Майко. Куди тобі. Ти можеш іти?

— Можу. От спробую!

Майя підвелася, обіперлася на Роменове плече і знову сіла.

— У груди вдарило, — сказала вона. За цим Майя розстігнула борт пальта і, ніби забувши, що біля неї сидів Ромен, сильно побільшила гострий кут декольте, відтягла блакитний шовк нижнього туалету.

— Подивись, Петрусь, що я дістала...

Ромен сковзнув очима по синій округлості персів, одняв Майїні руки і швидко закутав її в пальто.

— Застудися, — сказав він ніяковіючи. — Але що ж ми мусимо робити, сучасні робінзони? Я пропоную поманесеньку пройти за міст, там стоять візники і я тебе одвезу додому.

Майя не заперечувала. Ромен легко узяв її за тонкий стан, поставив на ноги і підтримуючи та пильнуючи не збільшити її болів необережним кроком, тихо повів на горб мосту...

Конячина трюхала низьким черевом, ледачо помахувала обрубком хвоста, шулила вуха на візникові вигуки. Вона неохоче виконувала господареві нагадування поспішатися, байдуже ставилася до клочкуватого батога, що часто скручувався на її з'їдених клубках. Конячка знала тисячі дорог по великому місту, відчувала певно, що ця подорож з двома трохи незвичайними пасажирами, не буде сьогодні остання й не квапилася її закінчити так швидко, як того вимагав візник. Вона філософськи помахувала коротким хвостиком, незадоволено прискала сизими ніздрями не поспішався. Коли ж надокучливий батіг сягав трохи далі її загартованих і давно атрафованих клубів, вона робила кілька стрибків, щоб за хвилину переступати ще повільніше, — йшла помалу, наче розуміючи бажання юної пасажирки, що ніжно тулилася до Ромена. Час і свіже морозне повітря, помножені на Роменову увагу та його теплі турботи

Майїним здоров'ям, швидко відновлювали її звичайну силу. Майя почувала, що вона б змогла вже не тільки сидіти у санках без Роменової підтримки, а й іти пішки. Гострий біль, що здавлював їй груди, поволі розходився, спина випростувалася, ноги виповнювалися звичайною пружністю і тонкі маленькі пальці Майїних рук готові були стати не тільки до роботи в редакції, але й до підйоми біля молота. Але Майя не звільняла стану від Роменової руки, не одривала своєї ноги від теплого Роменового стегна, не випускала його пальців із своєї долоні. Майї було добре відчувати мідь Роменового тіла, мовчазно слухати його жарт чути, що він біля неї, думати, що Ромен врятував їй життя, щасливо мріяти майбутнім.

Вислижені полозки гризлися з асфальтованим снігом, сповзали на пагірках і кожного разу, коли, санчата хилилися ліворуч — Майя міцніше відчувала приємну близькість Роменового тіла. Вона слухала Ромена всім тілом, а коли він змовкав, Майя тулячись до нього, пригадувала далеке дитинство, маленькі санчата на крижаних узгірках, веселе безтурботне товариство. Їй хотілося радісно сміятися, ухопити Ромена за руки, спробувати силу своїх біцепсів, а чи налягти усім тілом шпурнути його в пухку могилу снігу. Бажання перетворювалися на щирі почуття розповісти Роменові все, що її хвилювало, розкрити йому правду своїх мрій, почути в його голосі гостре хвилювання і замість постійної уважності і товариської руки, почути як заспіває його серце німу пісню бурхливого кохання. Мріючи і вагаючись у своїх рішеннях, Майя часто зазірала в його обличчя. Вона намагалася розкрити Роменові мислі витягти їх з-під одутлуватого лоба, дізнатися чи є в них хоч крапля, скерована на те, про що думала вона.

Але Ромен сидів спокійний, привітно відповідав на її погляди, тривожився за неї, коли санчата гостро підстрибували на мерзлих грудках, розповідав їй чи уважно слухав. Жодний рух його не допоміг Майї дізнатися, які думки крилися в його голові, жодне слово не давало підстави зібрати жадану краплю меду запашного кохання, яким горіла до нього Майя. А вона так хотіла почути, зрозуміти, нехай натяком, не юмітно, єдиною крихтою, але відчути, що її присутність йому не байдужа, що в тому, що Ромен врятував їй життя, заховувалася велика істина прийдешнього. Хай Ромен не говорить про це багато, нехай скаже єдине слово, накресле найнепомітніший пунктир тієї лінії, що визначала б напрям його прагнення, — цього б було цілком достатньо для Майїного маленького серця. Але Ромен якось аж підкреслено уникав цих розмов, сторожко обходив їх, коли Майя з нетерпіння кидала легенький натяк, одмежовувався від неї холодним тоном розсудливого споглядання, невимушено увагою дружи.

Майя слухала його і, стежачи за його розмовою, в якій було все, крім того, на що вона чекала, губила віру в Роменову байдужість. Майї здавалося, що він навмисне стримував себе, що Ромен, як і вона, відчуває потребу сказати їй усе, що він заховував за словами звичайної товариської приязні.

— Не те, говориш. Ховаєшся від мене, обдурюєш, — думала Майя, занотовуючи у своєму серці м'які вібрації Роменового голосу. Але сказати йому про це Майя не зважувалася. Вона не знала, як сприйме Ромен її найгарячіші чистою правдою слова, боялася, що він одкине голос її серця, заглушить його у звичайних дотепках і жартах, розстрожить усе, чим вона довго марила. На думку Майї спливла вродлива кондукторка, зайтрила її почуття болем, одіпхнула від Ромена. Але вона ж разом і наблизилася до краю Майїні вагання. Завваживши, що вони поминули передостанній квартал і що додому лишалося дороги щонайбільше на десять хвилин, Майя упіймала хвилинку мовчанки і просто спитала:

— Петрусю, що ти сьогодні робиш?

Ромен посміхнувся, узяв її руку, потис у долоні.

— Направду, Майко?

— Направду, Петрусю.

— Піду, Майочко, до Галини, а що?

Майя важко осунулася на сидінні, непомітно одірвала ногу, поставивши її на еліпсовидий виріз санчат, поволи звільнила свою руку. Вона хотіла кричати. Протестувати, голосно заявити, що в неї крали Ромена за сонця, заплакати, упавши йому на коліна. Та коли Ромен повторив своє „а що Майко“, вона тихо сказала.

— Нічого, Петрусю, я так. Цікаво було знати, що ти будеш робити увечері.

— Розмовляти, — засміявся він.

— Не тільки, — зідхнула дівчина і, зрозумівши, що вона сказала зовсім не те, що треба сказати, викривши свої почуття, заховалася в пухенький комір.

— І до того ж, як мені здається, на стару і зовсім не інтересу temu.

Майя відчула у цих словах перші ознаки того на, що вона чекала всю дорогу, висунула з ковніра кирпатенький носик, заясніла посмішкою очей.

— Хіба ти лікар, Петрусю?

— Ти, Майко, ще дитинча.

— Не дуже, — перебила його Майя.

— Лікар чи ні, але мушу йти.

— З примусу?

— Ні, Майко. Я Галину люблю. Кажуть, що при жінщинах не годиться хвалитися коханням до іншої жінчини, але я справді почувую себе з тобою, як із дитинкою і це дає мені право сказати тобі правду.

Майя заховалася від його „правди“ ще глибше, сильно притиснулася до спинки санчат і не сказала Роменові більш ні слова. Надії, що спливали за першими Роменовими словами, — згасли, як і з'явилися, лишивши Майї почуття фізичного болю втрати Ромена. Всотуючи їх кожною шпарою організму, Майя не могла ні говорити ні слухати. Роменові спроби розгорнути жар теплої розмови полетіли, як попіл за вітром. Відчувши, що Майя його не слухала, він

мусив змовкнути. Мовчки доїхали й додому. Ромен кинувся, щоб допомогти Майї зійти, але вона поворотко ухилилася від його руки і подякувавши, побігла в обійми старенького батька, що підтюпцем біг їй назустріч.

Ромена трохи хвилювала Майїна поведінка, але поспішаючи сходами на другий поверх, він швидко про неї забув. З думок йому не виходила Галина. З ними він зупинився біля біленького гудзичка електричного дзвоника, з ними увійшов і до кімнати. Його зустріла, як і завжди, мати, запитала чи обідав і заклопотано пошкрьобала на кухню. Ромен просив її не баритися, не турбуватися обідом і зразу ж зайшов до кімнати.

— Тату, — сказав весело Петро, підвівши від столу задумливу батькову голову. — Сьогодні ми повні переможці. Не питаєте скільки. Я знаю, що вас це цікавить не менше ніж мене.

— А все ж таки, Петрусю, — усміхнувся батько, засовуючи жовтий олівець між губи.

— Сто один і три десятих, а місячний на тридцять зверх пляну.

— Я здався, синок. Справедливість за вами. Молодці, а за тебе Петька так я такий радий. Поцілував би, так що тобі моє цілування. Віриш, — сказав по короткій мовчанці батько — прийшов додому та ще оце й не лягав.

— Оце вже погано, тату. І я наказую вам порядком найсуворішої труд і профдисципліни зразу ж лягти.

Батько загадково посміхнувся.

— Не тільки проф-і труд, а і парт добавляй, синок.

Петро незрозуміло подивився на батька.

— Не пойнятно, — так я тоді об'ясню. Я здався, синок, по всіх швах! Цілий день думав і, мабуть, на добре додумався. Як ти скажеш, Петрусю? — Старий вичекав звичайну для нього павзу. — Думав я, думав і прийшов до одного. Прийшла коза до воза. Я подаю заяву в партію. Не хочу більш кумпаніювати з Довбнею. Все ясно?

— Навіть більш, ніж ясно, тату. Прекрасно!

— Я знаю, що з мене не багато вже толку буде, ну другу п'ятилітку будуватиму. Правильна ваша ідея, Петрусю — через те й подаю.

Батько знову зробив павзу, думав, що сказати, не хапався, зважував кожне слово.

— Нехай молоді вчаться. Всі ж знають, що до мене, було, і на кози не під'їдеш, — брикався, ну раз ваша правда — стидно збоку стоять. Хочу разом. З тобою, з Майфельдом, з усіма більшовиками. Здався по всіх швах, — підкреслив старий. Потім він подумав трохи, підвів голову.

— І другу заяву, крім того. До цехкому. Хочу перейти на першу зміну. Буду працювати під твоєю наукою, синок. Та й старий я, важко вночі.

Петро рівно підійшов до батька, обняв його за рамена, притулившись до нього головою.

— Найбільша радість тату, — сказав він тихо, — і ви з нами на сьогодні. Ваша робота, участь у революційній боротьбі проти ре-

акції, виховання трьох синів — комуністів — це те право, тату, що його у вас не одбере ніхто.

До кімнати зайшла мати. Вона мовчки знаючи привітала Петра з перемогою, хутенько наготувала йому поїсти, поставила стільчик, дбайливо змахнула його ганчіркою. Usta старенькій цвіли щасливо якою посмішкою, реальним відчуттям того спокою, на який вона так давно чекала.

Петро сів до столу поруч з матір'ю, уважно постерігав як батько, поважно нахилившись, дописував заяву...

Галина ледве висиділа у вагоні доки він зробив кільце, найшвидше скинула із себе добровільний тягар — наднормну роботу і здавши касу, не сіла, як це було завжди, до трамвайного вагона.

На далеке передмістя щонайменше година пішої ходи, та Галина не думала про це. Вона загорнула під поли казенної шинелі важкий сніп суму, ішла не озираючись, не підводячи голови, не прислухаючись до навколiшнього. Ноги ледве тримали її на сніжаній ковзанці нечищених тротуарів, неслухняно розповзалися врозтіч, підпиналися, щохвилино зраджуючи її німе тіло. Повз неї грюкали вантаговози, швидко проскакували трамвайні вагони, зустрічали і випереджали заклопотані пішоходи, але Галина нічого не бачила й не чула. Її покнюплена постать байдуже зареєструвала бійку, що зчинилася поміж двома п'яними парубками, лишила без уваги барвистий натовп, який оточив їх. Галини навіть не розбудив знайомий сюрчок міліціонера, до якого вона звикла, працюючи за кондукторку. Весь світ офарбився їй у сірі полотнища, виповниввся густою нудгою, задушливою, нестерпною. Стомлене в роботі тіло нило на відпочинок, але Галина не відчувала й цього. Одна думка важка, як холодний свинець її голови, гостра як, підхід до очевидної, неминучої катастрофи, заповнила її істоту, витиснула інші, сконденсувавши всі почуття біля Ромена. Він, очевидно, прийде, але що йому скаже Галина. Ромен, можливо, навіть буде говорити з нею так, як того вона хотіла та дівчина не повірить йому. Адже втрачені почуття довіри не можна повернути в розмові — нехай вона буде найщиріша і найінтимніша. Порушені раз — воєи нашаровуються мільйонами заперечень, схрещуються на упередженнях, виростають із швидкістю снігової кулі, стають товстим муром взаємної холодности, через який ніколи не пробивається теплий промінь щирости. Галина загубила ці почуття до Ромена, загасила їх у думках втрати першої молодости, затопила у підозріннях його стосунків з Майею. І як не боліли їй ці почуття, проте дівчина, здавалося, вирішала їх твердо. Ліпше бо одразу лишитися жебраком свого серця, ніж кожної хвилини відчувати, що його хтось грабує, систематично зціжує найкращі хвилини захоплення, змішуючи їх з помями смердючої лаханки — розради. Краще, лишившись допомоги у хвилях гнівного моря, — примусити себе одразу ж піти на дно, ніж сподіватися на випадковий порятунок ще більш випадкової шхуни.

Галину кидали зелені хвилі одчаю. Вона не марила далеким

обрієм твердої землі, не сподівалася на порятунк, не вірила, що їй вистачить сили вибитися з хвиль розради, відчуті твердий ґрунт щасливого берега. Пошарпана випадковою зустріччю молодість, пограбована тієї нещасливої ночі, Роменова байдужість, його останній стрибок рятувати Майю—все злилося у суцільну лаву, одначу, заперечення, болючої образи, непереборну силу протесту.

Старий біль заявив свої права на її почуття, здавив їх з наймовірною силою, розплестав дівчину, роздяг її на показ усіх перехожих.

Галина не почувала, що одна пола шинелі майже діставала землі, а друга ледве сягала до коліна, не помічала пильно звернених на неї очей мандрівників передмістя, не впізнавала знайомих, а коли вони нагадували їй про себе голосним здоровканням,— Галина одверталася у протилежний бік, чопала по слизьких тротуарах, мов несвоїми ногами, байдуже сприймаючи законні подиви знайомих. Дівчина дійшла тієї лінії, за якою чорніла страшною пашею неминуча прірва; вона не обходила її, простувала вперед, утративши можливість свідомо корегувати свої вчинки і рух. Ноги несли її підкорені законові умовних рефлексів, без найменшого втручання свідомості, без розуміння того, куди вона йшла. Але зійшовши на міст, під яким тепер не „вирувала“ багатоводна Нетеча, Галина опанувала силу інерції. Вона навіть підвела голову, щоб вирядити грім трамвайного вагону, що швидко пересунувся через міст. Та підвівши її, Галина мусила сильно пошкодувати. Пляч її—повернути до парку Квітки-Основ'яненка і там пересидіти, доки Ромен піде від неї, раптом зруйнувався. З-під низького вагонного дашка виглянула Роменова голова, а ще за мить Ромен став на останній східць і сміливо одірвався од ґанка.

Галина розгублено зупинилася. Так зупиняються здорові люди на останньому кроці життя, що його силоміць віднімають інші, так зупиняється дитина, уздрівши щось нове, страшне і невідоме. Галина ладна була кричати про порятунк, але хто їй допоможе. Вона хотіла б тікати,— та хіба ж могла вона втекти од вітрогонних Роменових ніг? Дівчина не зрушила з місця.

Рефлексивні рухи рук і ніг, хапливий позір свідомості, мобілізація сил на самозахист і за мить вона стояла чепурно підтягши поли й уста, готова зустріти найважчу новину, непохитно тверда у своєму рішенні.

Ромен перескочив початок мосту і за мить став поруч з Галиною. Міст піднімав їх вище, розгортав перед їхніми очима засніжену панораму старого парку, велике заводське дворище, завалене шахтарськими вагонетками, розкривав невисокі стіни невеликого машинобудівельного заводу.

Якусь хвилину вони стояли мовчки. Відомо ж бо, що коли хочеться сказати найбільше,— тоді мислі вирують одна з попередньої, заважають ясно обрати тему, вкласти її у чіткі контури слів. Ромен чекав, що скаже Галина— вона чекала, щоб почав він.

Вечір розчісував блакитні коси парку, палахкотів фіялковими вікнами заводського електрозварювання, тихо і дбайливо обкутував глибокий вибалок колись повного річища Нетечі. Ромен дивився у провал ріки і думав як усихають, подібно до річки, людські почуття закоханости, коли їх не захищає соковита рослинність спільности прагнень. Стояв мовчки, марив далекою історією, могодою і повною, старої Нетечі, напружено всотувався у Галинину німоту. Байдужість її очей, холодних, як крижана поверхність ріки, остудила його перший порив до неї, одгорнула його сухою рукою чужини. І що хвилина, то збільшувалися ці почуття, дратували його, примушували зійти з мертвої зони мовчання.

— Я так не можу, Галинко!

Галина зняла спину з дерев'яного перила, мовчки подивилася на Ромена, довго, запитуючи, прощаючись. Витягла біленький носовичок, змахнула ним, мов білим крилом, мовчазне обличчя, не хапаючись заховала в маленьку шкіряну торбиночку.

— Я хотіла піти в парк. — Голос її був тихий, сухий.

— То ходім, Галинко.

— Ні, я не піду тепер.

— Не хочеш, чи підемо додому?

— Не хочу, Петрусю.

— Будеш стояти?

Галина нервово тернула криву лінію правої брови, подивилася кудись у синю далину, перекинула очі на Ромена і, опанувавши свої хвилювання, сказала ясно й чітко.

— Ми підемо кожний додому. Кожний своєю дорогою.

— Он як, — захвилювався Ромен.

— Як бачиш, Петре.

— В чому ж справа, — сіпнувся до неї.

Галина одхилила його голову застережливим рухом руки, оступилася. Погано заховуючи важкий настрій, вона з сміхом промовила:

— Ти пам'ятаєш у Вухналя? Не зійшлися характерами...

— І ти, Галинко, у ролі Федьки Гуски?

— Попрощаємося, — сказала сумно дівчина. — Я люблю Вольфа, Петрусю.

Вечір спадав тихо, кутав низенькі будиночки околиці, розкривав чорну стелю неба, ніжно загортав усе в м'яку вату глухої порожнечі.

XXIX

Товариш Майфельд зійшов на трибуну. За ним, підтримуючи поли старенької свитини, трохи хвилюючись і боязкувато позираючи на море голів, що серед нього стояла прикрашена трибуна, вийшов представник підшефного села Харитон Кочерга. Він крадькома кинув погляд праворуч, просто і зразу ж обернувся до Майфельда. Рука покладена на рукав Майфельдового пальто йому нервово здригувала. Харитон Кочерга знав не одні збори, промовляв за революцію тисячі разів, сміливо зазірав у запалі очі

смерті, але стільки побачити робітників не сподівався, їдучи до шефів з рапортом, Кочерга знав, що дбайливий шеф складався з двадцятип'ятитисячного колективу, але це число до сьогодні Харитон Кочерга сприймав абстрактно. Воно менше було в його уяві від п'ятидесяти тисяч робітників, — кількості до якої, як знав активіст Кочерга, мав вирости шеф за перший рік другої п'ятилітки, менше було і від уявних трьохсот тисяч робітників, що заселяли столицю Радянської України. Живучи на селі, Кочерга „добре вчитувався у наше життя“, як він це говорив, вільно орудував абстрактними тисячами й сотнями тисяч нових робітників, коли виступав на зборах колгоспу, але відчувши зараз на собі десятки тисяч очей, — Кочерга захвилювався. Він шукав зручнішого місця, намагався стати так, щоб його менше бачили, та всі Кочержини зусилля ішли на марне. Трибуна випиналася вище від нерівного поля голів й не ховала ні кого, хто стояв на ній від тих, чиєю волею її поставлено.

Кочерга ніяково тупав, мостячись обрати затишніше місце і, одсунувшись у кут свіжо офарблених поруч, — нарешті знайшов собі притулок. Міцні поруччя, зціплені сорокап'ятиградусним кутом, охоче прийняли Кочержину спину, а товсті дошки свіжого помосту заводської трибуни стали йому не менш міцним ґрунтом. Улаштувавшись і трохи призвичаївшись до нового місця, Кочерга швидко відчув, що серце йому переставало бити на сполох. Рівновага, порушена першим враженням уваги багатотисячних зборів, поступово відновлювалася. Кочерга відчув це з великою приємністю і згадавши, що він спершу побачив на іншій трибуні, що стояла трохи далі, навіть дозволив собі перевірити чи не помилився. Але підвівши голову, Кочерга мусив заперечити своє припущення. На трибуні чорна черепаха здиімала криві лапи. На синьому пандирі її нерівної спини сиділа дивовижна потвора з циліндром на голові, підтримуючи у правій руці одно шкельце трохи незвичайних окулярів. Кочерга спустив очі трохи нижче і без напруження прочитав білі літери червоного полотнища „Госпрозрахункові бригади поклали у трупу пана Меллера. Більшовицький привіт переможцям — робітничому колективу ковальського“. Кочерга знав, що визначали останні слова, розумів і значення „бригади“ і „госпрозрахунок“, але особа пана Меллера завдала його голові немало клопоту. Пововтузившись з думками про Меллера, Харитон Кочерга не дійшов певного висновку і поклавшись на те, що йому хтось „розв'яже очі“, він обернувся і став лицем до центру дворища. Утрата спокою, який одчувався Кочерги першої хвилини, коли він зійшов на трибуну, зараз зникла. Він широко виповнив його тіло, полився крізь піднесено усміхнені уста й очі, звичайна цікавість примусила Кочергу охопити усе передмітингове плесо голів.

Великий еліпс заводського дворища потонув під людською навалюю. Типові робітничі кепі, що лисіли всотаним мастилом, різноманітні шапки, щільно припасовані до голів, веселі традиційні хустинки робітниць, завязаті пісні не менш завязатої молоді, потужні

вибухи робітничої оркестри, в інтервалах між молодечими піснями, бадьорі і заохочуючі, суцільний святковий настрій, що надав заводському дворищу нової властивості — захоплювати кожного, хто щиро ступав на нього ногою, — перетворили звичайне дворище заводу на місце пролетарського віча. Сьогодні на ньому робітничий колектив ковальського складе бойовий рапорт, сьогодні на цьому майдані робітники розвіють останній попід прориву.

Майдан виповнився до стінок цехів, загуск робітниками, які, чекаючи на початок мітингу, рівно стояли навколо трибуни, похитуючи головами й раменами, мов плесо достиглої ниви, запаленої сонцем. Невеличкі щілини між спинами робітників давно зникли, та збори збільшувалися з кожною хвилиною. Вузькі міжцехові провулки невтомно вигортали на майдан мітингу нові сотні робітників. Майдан посилював загальний гуд, вигукував голосами сердешних привітань, густо бризкав невимущеними репліками захоплень, могутньо вирував наснажною силою відчуття великої перемоги. Вона звучала у кожному голосі, святково багряніла у великих полотнищах, розкиданих на всіх перехрестях міжцехових проходів, випинала силою сконденсованої робітничої енергії з кожної шпальти загальнозаводської щоденки, горіла у великих літерах спеціальних метеликів, що їх, не шкодуючи, розкидала Майя з трибуни. На фронтоні найвищого паротягоскладального цеху електротехніки за допомогою робітників, поспішаючись піднімали світляну рекламу. Білі пузирі електричних ламп складалися у чіткі лінії літер, літери викарбовували прості своєю надхненністю слова — „П'ятилітку виконали за три роки“. Ковальський цех, що довго повисав тягарем на темпах усього заводу, вийшов з прориву, віддав іншим цехам потрібну кількість металевих чорновиків, увімкнувся енергією змагання до шерги передовиків, звільнив од тривоги прориву серце кожного робітника. Ковальське свято перемоги тепер стало за свято усього заводу.

Харитон Кочерга піднесено постерігав нові фаланги робітників, що прилучалися до свята, здивовано поглядав на маленьку дівчинку, яка так сміливо й вільно кидала у натовп разом з рожевими метеликами, привітання й репліки, поштиво оступився перед фетровим капелюхом Вольфа, коли він з'явився на трибуні, з повагою перекинув очі на бойовий орден червоного прапору, що малинів на серці директора заводу, Васильїва, губився у визначенні ролі Дем'яна Омеляновича, що поводився на трибуні, як у себе в хаті, не знав, про що вели розмову старий Ромен із сином, не розумів чому високий юнак, якого всі кликали Юрком Загребом, приніс на трибуну невеличкий червоний прапорець. Кочерга чув, що Загреба пропонував його веселому і повороткому дідкові „взяти зараз же“, як і те, що дідок весело кивнув на пана Меллера і погордо сказав: „Я його посадовив туди — я його й зсаджую ніколи“. Але зрозуміти Кочерга з цього не міг нічого. Він би вільно розпитав про все товариша Перепічку, що повернувся на завод разом з ним, але товариш Перепічка не приходив, хоча,

мабуть, саме на нього і чекав товариш Майфельд, зволікаючи відкриття мітингу.

Та початок свята прийшов і без гарячого бажання Харитона Кочерги. На трибуну повернувся Петро Ромен, пропустив до Майфельда другий капелюх якогось європейця, потім підвів його до Вольфа і одійшов до маленької дівчинки.

Товариш Майфельд зняв високу, складену у піріжок шапку. Вітер що прокрався з-за нових корпусів заводууправи, загойдав тонкий білявий шовк простої Майфельдової шевелюри, а легенький морозець поклав на його чоло зморшки напруги. Безкрая нива постатей вирівнялася, підвела вгору тисячі облич (присмажені на сонці колоски пшениці), чекаючи оніміла.

— Товариші, — сказав голосно Майфельд, — дозвольте привітати вас з трудовою перемогою. Партійний комітет нашого заводу ім'ям п'яти тисяч загартованих більшовиків доручив мені скласти вам гаряче пролетарське привітання.

Над повною нивою знялася метушлива хмара білих рук. Оглушливий тріск оплесків забив потужне горло оркестри, луною ударився в стінки цехів, здавалося, загойдав трибуну.

Харитон Кочерга боязно вхопився за поруччя, міцно вдавив у них тугі гаки пальців, благально подивився вниз. Густа нива цвіла радісними лицами, ніби вітала його, заспокоювала, чекала на рапорт, з яким він приїхав до шефів. Кочерга хвилюючись подумав, як він зможе промовляти на таку силу людей, але думки його перебив піднесений Майфельдів голос.

— Уряд Радянської Соціалістичної України доручив мені вітати вас з великою перемогою.

Майфельдові слова провалилися. Їх підхопила нова хвиля, кинена з робітничих рамен, загойдала над морем голів, піднесла вище заводських корпусів, загнала їх у міжцехові проходи, потужно погорнула у гремотливі цехи заводу.

Харитон Кочерга поволі при звичаювався. Перші хвилювання, посилені вибухами ухвальних оплесків та вигуків, легко спливали з його серця, губилися у св'ятковому настрої тисяч людей, розтавали в ясній усмішці маленької дівчинки, що близько стояла біля Ромена. Кочерга дізнався, що вона працювала за редактора, як узнав і те, що вродливий юнак був той самий Петро Ромен, про якого йому розповів сьогодні товариш Майфельд. Обертаючись до Майфельда тоді, коли його промова тонула у новій зливій оплесків, Харитон Кочерга милувався двійком юнаків, згадував свою молодість, посміхався до них, як батько, коли його погляд зустрічався з Майїним бузком очей, чи Роменовим відблиском антрациту. Кочерга приємно постерігав неспливі рухи їхніх рук, що часто шукали одна одну, сплітаючись крадькома і ніби між іншим. Він відпочивав, молодів їхнім упевненим спокоєм, розквітав їхньою молодістю.

Давид Майфельд закінчив промову. Багатотисячний мітинг винагородив його хрипкий голос новою навалою привітань, підняв їх на крила рук і поштиво склав на трибуну.

До Майфельда, що помітив Кочерга, підійшов Юрко Загреба. Він перекинув свій прапорець з правої у ліву руку і, так само зняв з голови сукняний млинець сіренької кепі. Товариш Майфельд підвів застережливо руку. Клекіт натовпу і привітальний марш оркестри раптом склепали уста. Розмови і безтурботний сміх зникли, ніби все провалилося крізь землю.

— Слово має Юрко Загреба.

Вибух радості зустрів популярного представника другого покоління революції. В натовпі голів густо виокремилися запалені очі юнаків, молодь завирувала, пробивалася ближче до трибуни, вігально вимахувала руками, кидала бадьорі репліки.

Харитон Кочерга захоплено слухав прості слова, Юрка Загреби, згадував секретаря комсомольського осередку свого колгоспу, задрісно, по-хазяйськи думав, як би було добре, коли б цього Загребу та забрати у свій колектив. А Загребина промова здійснювалася все вище, посилювалася загальною підтримкою слухачів, спліталася з погордими лицами молоді, що густіше обкутувала трибуну, переходила до шерог стариків, примушувала хвилюватися штаб мітингу, що підкорений хвилям захоплення тратив спокій.

Кочерга помітив, як заясніли лиця двох капелюхів, чув, що один з них старанно переказував іншому зміст Загребиної промови, дивився з того, що інший європеець не розумів такої простої і правдивої промови секретаря комсомольського комітету.

Юрко Загреба знизив трохи голос, миттю перекинув червоний прапорець у праву руку, високо підняв його.

— Товариші, старі кадровики, — сказав він. Три місяці тому наш комсомол узяв цей почесний прапір від першого ударника ковальського Дем'яна Омеляновича. Товариш Сніжок віддав його нам тоді, коли ковальський цех загинув у чорній ямі проривів. Дем'ян Омелянович, віддаючи нам свій ударницький прапір, — хотів перевірити нашу силу, уміння молоді працювати по-більшовицькому, нашу відданість будівництву соціалізму. І я, товариші, можу заявити, що комсомол не заганьбив слави й честі прапора першого ударника. Ленінський семитисячний загін комсомолу нашого заводу гордо боровся під ударницьким прапором нашої партії, з погордою й честю ніс оцей прапорець. Сьогодні ми передаємо його Дем'янові Омеляновичу, щоб разом із старими робітниками піти на нові штурми, щоб виконати другу п'ятилітку, збудувати соціалізм, вибороти собі безкласове комуністичне суспільство.

Оркестра спалахнула металевим потоком бадьорого маршу. Війнула маленький папірець рука Загреби, високо підняла його над святковою навалою голів, обернула Загребу до Дем'яна Омеляновича, зціпила пальці двох поколінь у щирому потиску розуміння великої ваги перемоги. Мітинг потопав у тріскотняві привітальних ударів натруджених долонь, вирував тисячами неспокійних ramen вигортав жмути сміху, привітальних вигуків.

Дем'ян Омелянович поважно узяв свій прапір, пройшов наперед від Давида Майфельда, поклав на блакитні поруччя обидві руки,

кинув погляд на сонця очей, що світили йому із землі і тихо почав:

— Факт, товариші,—комсомол не підкачав, а даже наоборот, навпаки. Не одстав од стариків і ми не одстали. Хоча дідам й було важкувато. Важкувато, — крутнув головою Дем'ян Омелянович.— Ну, отого ідола сьогодні порішили,—показа він на черпаку.— Хлопці он зносять дрова і ми його бісового пана зсадимо і так припечемо, що з нього тільки попіл останеться. Та й попіл розвіємо.

— Він уже зогнив!—долетів з натовпу голос.

— Нічого, товаришу Довбне, що Меллер давно зогнив, ми зліквідували й куркульню—Меллерових братів по кишені, ну, дух їхній ще живе. Чути як він чадить. Ти от прийшов на збори, а Мартин Хихля де?

— Я за Хихлю не відповідаю!

— Узнаємо, Терешку, не хапайся поперед батька в пекло, бо як потягнуть Хихлю за язик, то може і довбня вискочить.

Терешко Довбня втяг голову, боязко пригнувся під ударами дружнього сміху. Підтриманий від робітників, Дем'ян Омелянович вирішив добити непокірного Довбню. Він упіймав його на вістря маленьких очей, заявив сміливіше:

— І хоч ти і не відповідаєш, Терешку, за Хихлю, та гляди, щоб не сів з ним поруч на отой стілець, з якого ми недавно зняли Степана Вовка. Робочий суд нікому не подивиться в зуби, а тим паче у гнилі зуби наших ворогів.

Дем'ян Омелянович кинув знітину постать Довбні, озирнувшись увесь натовп, побачив біля трибуни Максима Вовка, привітав його веселими збіжжями обличчя, продовжував:

— Ну, я це говорив не по существу, товариші.—Гоеос Дем'янові Омеляновичу підвівся на кілька щаблів угору.— Главное, товариші,—наша перемога. Вона вбила пана Меллера, убила Хихлю, заціпила зуби тим, хто його підтримував. Це главное. Прاپір я беру, товариші. Поставлю його біля печі і буду качать далі.

Дем'ян Омелянович зачекав доки вляжуться оплески привітань, і, вихопивши щілину інтервалу, виповнив його прикінцевими словами промови.

— Твоє більшовицьке слово, товариш Майфельд, ми покладемо у наше робоче серце і будемо воювати за нього кріпко, бо більшовицьке слово—це серйозне слово, товариші, а воювати нам є за що. Товариш Штеккер,—обернувся Дем'ян Омелянович до трибуни,—котрий єсть представник нашої німецької партії більшовицької, що оце прийшов до нас, так і сказав. У вас каже, геноси, є за що воювати. Ну, я хочу сказати товаришеві Штеккеру про зустрічний, про геносів. Генос Отто Вольф,—добрячи генос, ну отой Райблен, що вимагав машину для своєї жінки—так просто нікудишній генос. Так я хочу потребувати од товариша Штеккера зустрічний,—підійшов Дем'ян Омелянович ближче.

Харитон Кочерга, хвилюючись, побачив, як Дем'ян Омелянович узяв німця за руку і легенько провів його наперед. Потім він

скинув рукою, щоб стихли і звертаючись разом і до товаришів і до Штеккера, голосно закінчив:

— Од нас до тебе, товаришу Штеккер, такий зустрічний. Присилай до нас настоящих геносів, не таких, як Райблен, а таких, як наш Вольф та побільше, і не барися, бо світовий капітал не спить. Ми конешно, і самі йому роги скруtimo, ну, раз вашим інженерам приходить ся старцювати, подавати обіди у ресторанах, дворниками служити через отсутствіє нужди на них, так давай їх до нас, ми їм роботу знайдемо. Тільки чесних присилай, бо сицилізм будеться чистими руками, на всіх робимо, за увесь світ дбаєм. Ну, конешно, і себе не обіжаємо. Отвічай, брат. Требуєм! — посміхнувся дідок і подав Штеккерові руку.

Товариш Штеккер гаряче потис Дем'яна Омеляновича за рамена і зразу ж обернувся. Він бачив, що Дем'ян Омелянович ставив якусь вимогу, мусив одповісти, але з неї він зрозумів тільки те, що старий говорив про Райблена, Вольфа та ще про якихось „геносів“. Та йому допоміг Ромен. Він лишив у куточку Майю, за мить переказав Штеккерові зміст промови Дем'яна Омеляновича і попереджений голосом директора з вodu раптом стих.

— Товариші робітники, — сказав ривким голосом командира товариш Васильов. Слово для привітання від братньої комуністичної партії Німеччини надається товаришу Штеккеру.

Вибухи маршу і робітничих вітань сколихнули повітря. Тисячі рук забили оглушливими оплесками. Трибуна піднялася на бойовій пісні німецьких червоних фронтовиків, що нею зустріли комсомольці Штеккера. Пісня забила над натовпом, звилася вище цегляних корпусів і дружньо увірвалася звичайним „Рот фронт“.

Товариш Штеккер почав промову. Багатотисячний натовп притих, ніби його хтось одразу вкрив повстиною.

Харитон Кочерга здивовано озирнувся. Штеккер промовляв німецькою мовою, і те, що всі слухали його з особливою напругою, дивувало простосердого колгоспника. Харитон Кочерга не розумів, що у пролетарів цілого світу є одна мова — класових інтересів, якою вони орудують, розділені нерозумінням слів рідної мови кожного народу. Харитон Кочерга не знав, що крізь незрозумілі Штеккерові слова випромінювався класовий вогонь захоплення, з яким говорив промовець. У натовпі час-од-часу зривався лемент підтримувальних оплесків і, стежачи за робітниками, Харитон Кочерга намагався зрозуміти скільки там було таких, хто розумів німецьку мову. Але коли оплески захоплювали і стриманий штаб трибуни, — Кочерга, орієнтуючись на Петра Ромена, захоплено плескав і собі. Він бив у долоні завзято й голосно. Руки самі зіскакували з поруч, розправляли кору затруджених пальців, самі сходилися й розходилися підкорені нестримній лаві тієї енергії, що з нею промовляв Штеккер. Але ось голос йому підійшов вище, ніж звичайно, за ним підвелася заціплена у вузол кулака рука, загорнена у прозеленкуватий рукав пальта, випросталися груди, вибухли різким гаслом „Рот фронт“ і товариш Штеккер поступився місцем Роменові. Але

йому, ніби наперекір Кочержиному бажанню дізнатися, що сказав німець, довго не давали говорити. Розриви оплесків гоїдалися від одного краю натовпу до другого, захоплювали середину, закипали там сонячними блисками тисяч рук, що здіймалися до трибуни, заливали потужне гудіння що долітало з цехів.

Петро Ромен, кінець-кінцем, упіймав яму тиші, хутко переказав зміст Штеккерової промови, обернувся до Дем'яна Омеляновича.

— Товариш Штеккер,—говорив він далі,—радий з того, що перший ударник нашого заводу висунув переднім зустрічний плян на поновлення нашої соціалістичної промисловости найкращими і найчеснішим фахівцями західноєвропейської техніки. Він сказав, що гасло вождя ударної бригади світової комуністичної революції і вимогу Дем'яна Омеляновича Німецька Комуністична партія виконає повнотою і негайно.

— Харашо, геноси,—вигукнув запально старий. — Разом добре й батька бити—широко посміхнувся Дем'ян Омелянович до Штеккера.—Буде діло геноси—поляпав він його по рукаві.

Кочерга по простому заздів на вільне поведження Дем'яна Омеляновича, думав, як краще скласти рапорта, бо черга очевидно підходила до нього. Він навіть вирішив, що зараз доведеться виступати саме йому, зняв шапку і обережно підійшов до Майфельда. Але лице трибуни зайняв Отто Вольф.

— Коротко. Я коротко товариші—застеріг він слухачів і зняв капелюха, показавши коліно чисто виголеного черепа.—Я знав Україну тринадцять років тому,—вимовляв він повагом, неправильно наголошуючи слова.—Я брав участь в окупаційній армії Вільгельма. Ваша революція звільнила нас од армії, послала додому, бо вона скинула кайзера, але десять років у Німеччині я прожив, як на чужині. Ми Німеччині потрібні, капіталізм викидає фахівців на брук, робітників віддає на поталу злиднів, набиває ними холодні стіни тюрем.

Вольф помітив з якою увагою робітники слухали його першу промову, захвилювався. Голос йому зазвучав різкіше, заволодів завжди стриманими руками.

— Я кинув батьківщину і поїхав заробляти на життя. Ви знаєте, товариші, що я протестував, коли товариш Майка назвала мене будівником соціалізму. Бачили,—повернувся Вольф на той бік, де товпилися ковалі,—що я замазав у газеті свій портрет і те гасло. Та я дуже помилився. Товариш Майка,—обернув він голову до дівчини,—писала правду. Сьогодні я ударник п'ятилітки,—хвилюючись заявив Вольф.—Сьогодні товариші, я маю нову батьківщину—Радянський Союз, сьогодні—підніс він голос,—я зрікаюся не тільки валюти, за яку я умовився працювати, а й своєї батьківщини. Радянський Союз перетворив мене із спеца, який болів конструкціями деталей, на маленький гвинтик, що усвідомив мету, за яку ми б'ємося. Від сьогодні вважаю себе громадянином Соціалістичної України.

Хвиля оплесків підвелася ще вище, залила усе навколо, потопила високу трибуну, загойдала її на промінях тисяч очей, що вітали ширу Вольфову заяву довго й сердешно.

Кочерга спокійно дивився на Вольфа. Загадковість, що ховалася від нього під фетровими капелюхами європейців, розвіялася, мов легенький сніжок під вітром, зникло і те побоювання, що сочилось на Кочергу саме з елегантного одягу європейців. Він почував себе зовсім вільно і коротко, склав шефам рапорта, вдячно сприйняв оплески привітань, швидко уступивши чоло трибуни крем'язній постаті старого робітника.

— Я,— Тиміш Ромен,— почав тихо старий,— той, що найдовше одбрикувався.

В натовпі зірвалися жмути сміху. Але їх одразу зняв товариш Васильїв. Тиміш Ромен промовляв далі:

— Ну, бачу, що наші копита били нас по голові, а наші вороги раділи. Дивіться, мов, старі робітники з нами.

Тиміш Ромен зробив звичайну для нього павзу і тиші ніхто не порушив. Всі чекали на його промову з надзвичайною увагою.

— А тепер заявляю, та я вже й заявив, поглянув він на сина, стривоживши Майїну руку, яка добре вместилося у теплий Петровій кишені,— що я здаюся, здаюся по всіх швах. Немає більше старого Ромена, а перед вами, товариші більшовики, стою я із двома десятками заяв. Пишуть їх старі кадровики, яких переконала наша перемога. Всі ми просимося пустить нас у двері нашої партії. Може трохи й пізно,— зідхнув важко Ромен,— ну, важно, що ми дійшли до правдивих дверей.

Тиміш Ромен стих, заперечливо одмахнувся від густих оплесків, що падали на нього, як рій бджіл, витяг із кишені пак заяв і тут же передав їх Майфельдові.

— Бери, й будемо робити своє діло,— сказав він просто і, одірвавши груди від дерева поруч, повагом пішов до Дем'яна Омеляновича.

Товариш Майфельд знову скинув чорний пиріжок шапки. Робітники вислухали його прикінцеву промову в урочистому мовчанні, а коли Майфельд оголосив, що мітинг закінчено, робітники погорнулися до вихідної колії, розкололися надвоє, звільнивши її для проїзду.

Харитон Кочерга подивно випроважав Дем'яна Омеляновича, що швидко ліз по сходах на черепаху, незрозуміло постерігав захоплення молоді, яка роздухувала під тією трибуною вогонь. Йому навіть шкода стала тих дров, що їх зносили комсомольці, шкода було й часу. Кочерга безумовно, не дозволив би такої витівки у своєму колгоспі, хотів навіть порадити Майфельдові „пожаліть колективне добро“. Та помітивши, що Майфельд, як і останні уважно, з батьківською посмішкою стежив, як злазила з трибуна черепаха з паном Мелером, Кочерга не наважився висловити свого заперечення. До того ж процедурою урочистого здійснення черепахи були захоплені всі, хто стояв на майдані, та нею захопився

і сам Кочерга. Він помітив, як Дем'ян Омелянович скрутив Меллерові дерев'яні в'язи, одірвав голову і, весело ткнувши, — кинув її на язык багаття, за цим одкрутив дріт, що тримав черепаху на стовпі ганьби, гукнув до хлопців і ті, підхопивши її за лапи, жбурнули ледачу потвору в огонь, разом з опудалом пана Меллера. Вогонь лизнув чорну фарбу дикту, просував гострі леза крізь промий рук та очей і за хвилину пожер усе.

Радісний регіт молоді загасив багаття й розвіяв попіл.

Харитон Кочерга запально глянув до Майфельда. Він думав, що мітингові прийшов край та, завваживши, що коридор вихідної лінії не змикався і робітники, не розходячись, на щось чекали, Кочерга кинув свій куток, приєднався до Майфельда.

Увага штабу трибуни, увага всіх робітників зосереджувалася на високих дверях паротягоскладального. Двері поволі розходилися, odkриваючи ясне чоло нового паротяга. Біля обох половинок дверей стали мов на варті по двоє робітників. Паротяг потужно викинув хрипливі ноти баритона, змахнув колесами і плавно пішов коридором. На його вороних боках багряніли розіп'яті полотнища плякатів. Харитон Кочерга прочитав короткі слова: „Перший син другої п'ятилітки“. Робітники вітали його захоплено і так, ніби і справді перед ними проходив не звичайний паровик, а міцний, укоханий син.

А коли паротяг сховався за виїзною брамою, і його сопіння стихло, Кочерга почув густий клекіт моторів.

— Трактори? — спитав він, звертаючись до Ромена.

— Трактори, — одповіла Майя, застерігаючи Ромена від розмови з іншими, заощаджуючи його слова тільки для себе.

З широкого міжцехового провулку показав лоб радіатору перший трактор. Він загув потужніше, задріботів на брукові рубцями плазунів, й повернув на залізничну колію. Насідаючи йому на хвіст, з провулка висунувся другий, витяг за собою третій, за за ним четвертий, п'ятий...

Трактори виповнили ритмічним клекотом моторів увесь майдан, злилися з голосними вигуками промовців, що кидали гасла з кожного трактора, зхрестилися з похідним маршем оркестри, загойдали все.

Майя блиснула до Ромена синім промінням очей, ухопила його за руку, нестримно сіпнула його до себе.

— Прекрасне, Петрусю.

— Прекрасно життя наше, — одповів захоплено Ромен. Він вирівнявся, глянув в іскристі Маїні очі і рвучко віддав їй і другу руку.

— Майя, люба.

Майя не стримала радісного сміху. Закотисто зареготала і вільно обхопивши Ромена за стан, так ніби вони були тільки удвох, весело сказала:

— Точнісінько, як у американських романах, Петрусю! Щаслива розв'язка!

Ромен, відчувши Майїну руку, — стріпнувся.

— Але у нас вона без соціальної брехні.

Тракторний гуд колихав повітря. Тисячі очей виряджали їх за широку вихідну браму, а вони йшли і йшли.

Крізь широку браму на трибуну дивився квадрат засніженого поля і трактори, здавався, гули до нього.

1932 р.

